

Yayın Geliş Tarihi: 09.01.2020

Yayına Kabul Tarihi: 29.04.2020

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Doğan, Şahin. "Armyanskiy Vestnik Dergisinin Işığında I. Dünya Savaşı Günlerinde Petrograd Ermeni Milli Kongresi (23-27 Mayıs 1916)." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 65 (2020): 39-74.

Araştırma Makalesi

ARMYANSKIY VESTNIK DERGISİNİN IŞIĞINDA I. DÜNYA SAVAŞI GÜNLERİNDE PETROGRAD ERMENİ MİLLİ KONGRESİ (23-27 MAYIS 1916*)

(ARMENIAN NATIONAL CONGRESS OF PETROGRAD DURING THE FIRST
WORLD WAR IN THE LIGHT OF THE ARMYANSKY VESTNIK JOURNAL
(23-27 MAY 1916))

Şahin DOĞAN**

*(Bu araştırma makalesinin özeti Türk Tarih Kurumu Uluslararası
I. Dünya Savaşı Sempozyumu "Türk-İngiliz Penceresi", Antalya,
7-10 Aralık 2016. Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.)*

Öz: Petrograd Rusya Ermenileri Milli Kongresi, I. Dünya Savaşı günlerinde faaliyet gösteren Ermeni siyasi çevreleri ve sivil toplum örgütlerinin ortak kararıyla, savaş nedeniyle Rusya sınırlarına göç etmiş Osmanlı tebaasından Ermeni göçmenlere yardım etme amacıyla toplanmış Ermeni örgütlerini birleştiren bir Kongreydi. Ancak Taşnaklar, Kongreyi kendi komitelerini diğer Ermeni siyasi oluşumları üzerinde hâkim kılmak için bir fırsat olarak görmekteydiler. Diğer taraftan Osmanlı Ermeni cemaatinden de Kongreye katılanlar oldu ve günümüze kadar süregelen Ermeni iddiaları bu kongrede de dillendirildi. Ayrıca Osmanlı Ermenilerinin hürriyeti meselesi konuşmaların ana eksenini oluşturdu. Kongre sırasında yapılan konuşmalar, farklı politik fikirlere sahip Ermeni siyasi ve sivil toplum dernekleri temsilcilerinin Dünya Savaşı sırasında, Rusya ve müttefiklerinin yanında

* Kongrenin toplanma tarihi Rusların kullandığı eski takvimde 10-14 Mayıs 1916'dır. Bu çalışmada yeni tarihlerin yanında eski tarih parantez içinde belirtilmiştir. Ancak süreli yayınların tarihleri, dipnotlarda sadece üzerlerinde bulunan eski tarihe göre verilmiştir.

** ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7443-4176>
Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü öğretim üyesi.

yer aldıklarını ve bu devletlere hem cephe gerisinde hem de cephede tam destek olma hususunda birleştiklerini açık bir şekilde gösterdi. Kongre, her ne kadar daha sonra beklentileri karşılamamış ve aldığı kararları hayata geçirilememişse de, araştırmacılar için söz konusu dönemde Ermeni siyasi ve sivil toplum çevrelerinde hâkim olan siyasi iklimin anlaşılması hususunda da dikkate değer bir katkı sunmaktadır. İşte bu çalışmamızda yukarıda bahsedilen süreç 1916-1918 yılları arasında Moskova'da A. Civelegov ve İ. Amirov tarafından haftalık olarak yayımlanan Armyanskiy Vestnik dergisinin ve diğer bazı Rusça kaynakların ışığında aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Milli Kongresi, Rusya Ermenileri, I. Dünya Savaşı, Petrograd

Abstract: *The National Congress of the Russian Armenians of Petrograd was a Congress which united the Armenian organizations by the common decision of Armenian political circles and non-governmental organizations operating during World War I in order to help Armenian immigrants of the Ottoman community who had migrated to the Russian borders due to the war. However, the Dashnaks considered the Congress as an opportunity for their committees to dominate other Armenian political organizations.*

On the other hand, there were also participants from the Ottoman Armenian community in the Congress, and the Armenian allegations that have continued to this day were expressed in this congress as well. Moreover, the issue of freedom of the Ottoman Armenians formed the main focus of the speeches. The speeches made during the Congress clearly showed that representatives of Armenian political and civil society associations with different political ideas stood by Russia and its allies during World War I and united in full support both in front and hinterland. Although the Congress did not meet the expectations and its decisions could not be put into practice afterwards, it makes a significant contribution for the researchers in understanding the political climate prevailing in the Armenian political and civil society circles during the period in question. In this study, the above-mentioned process is attempted to be illuminated in the light of the Armyanskiy Vestnik magazine published weekly in Moscow during the days of war (1916-1918) by A. Civelegov and I. Amirov and some other Russian sources.

Keywords: *Armenian National Congress, Russian Armenians, World War I, Petrograd*

1. KONGRE ARİFESİNDE RUSYA ERMENİLERİ SİYASİ ÇEVRELERİNDE GENEL DURUM

Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde ve savaş sırasında Rusya gibi çok sayıda farklı milleti barındıran bir imparatorluk, elbetteki birbirinden farklı görüş ayrılıkları olan birçok siyasi oluşumun faaliyetlerinin yoğunluk kazandığı bir ülke durumundaydı. Burada Sosyal Demokratlar, Kadetler, Trudavikler, Bolşevikler, Menşevikler, Liberaller, Milliyetçiler vb. birçok siyasi görüşün temsilcileri bulunmakta ve oldukça aktif bir şekilde siyasî faaliyetler göstermekteydiler. Bu faaliyetlerin neticesinde ülkede oldukça zengin bir siyasi iklim hâkim olmuştu. Diğer yandan Rusya'nın, Ermeniler, Azeriler, Gürcüler gibi irili ufaklı birçok ulusu barındıran Güney Kafkasya bölgesinde de bu durum hâkim olması, buradaki toprak meseleleri, halkların bağımsızlığı, otonomi, sınıf mücadeleleri, milletler arasındaki meseleler gibi yüzyıllara dayanan tarihsel sorunların daha da gün yüzüne çıkmasına neden olmuştu. Bu konular kamuoyu ve gazetelerin sayfalarında tartışılarak oldukça karmaşık bir siyasi gündem oluşturmaktaydı¹.

Rusya Ermenileri de elbette ki bu siyasi atmosferde oldukça etkin bir rol oynamakta ve faaliyet göstermekteydiler. I. Dünya Savaşı günlerinde belli başlı Ermeni siyasi hareketlerinin Taşnaksütyun, Hınçak, Ramgavar, Yeni Hınçaklar, Bolşevik ve Menşevik Ermeniler olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Rus Duması'nda da mebuslar aracılığıyla da temsil edilmekteydiler. Nitekim Rus Duması Mebusu M. İ. Papacanov başta olmak üzere M.S. Acemov da Ermenileri ilgilendiren konularda oldukça aktif bir rol almakta ve faaliyet göstermekteydiler. Bu mebuslar özellikle Ermeni cemaatinin meselelerinde Rus yetkililerle cemaat arasında bir nevi aracılık görevini yerine getirmekteydiler. Burada Patrikliği de unutmamak gerekir².

I. Dünya Savaşının başlaması ve özellikle Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle birlikte, Ermeni siyasi ve entelektüelleri arasında politik faaliyetler daha da hız kazandı. Nitekim Osmanlı Ermenilerinin bağımsızlığı, Osmanlı topraklarında özerk bir Ermenistan kurulması gibi politik fikirler Rus Ermeni cemaatinden entelektüellerin ve siyasi çevrelerinin de öncelikli hedeflerini oluşturmaktaydı. Bu amaçla yapılan girişimlerden biri de 1915 yılının Şubat ayında Ermeni yerel komitelerinin gerçekleştirdiği bir toplantıydı. Bu toplantıda Ermeni gönüllü birliklerinin başında bulunan Andranik bir konuşma

1 Bu dönemde Rusya'da bulunan siyasi partiler hakkında bkz.: Y. V. Viladilasavlef, *Rusyadaki Siyasi Fırkalar ve Onların programları*, Çev.: Mithat Rıfatov, (Kırım: Akmesjid Kırım Ocağı Matbaası, 1917).

2 Dünya Savaşı döneminde Ermeni siyasi çevreleri ve partileri hakkında bilgi için bkz: S.P. Agayan, "Armyanskiye Politicheskiye Partii i Pervaya Mirovaya Voyna," *Pervaya Mirovaya Voyna 1914 – 1918*, (Moskova: Akademiya Nauk SSSR İstitut İstorii, 1968).

yaparak, bütün yerel komiteleri bir çatı altında birleşmeye çağırılmış böyle bir birleşmenin, gelecekte, Rusya'nın Ermenilere verdiği sözleri yerine getirmemesi ihtimaline karşı çok önemli olduğunu belirtmişti. Ayrıca bu toplantıda, özerk Ermenistan konusu tartışılırken Ermeni anayasalcı demokratlar, Ermeni Milli Bürosu üyeliğine sadece Taşnaksütyun Partisi üyelerinin seçilmiş olmasından ve bu nedenle Büronun tamamen Taşnakların eline geçmesinden dolayı duydukları kaygıları dile getirmişlerdi³.

Her ne kadar savaşın başında Amerika'da bulunan üç Ermeni partisinin temsilcileri Hınçaklar, Yeni Hınçaklar ve Ramgavarlar kendi partilerini ön plana çıkartmak isteyen Taşnaksütyunla birlikte hareket etmek istemediklerini açıkladıysa da, Yeni Hınçaklar, Güney Kafkasya'da bütün partilerin tamamen lağvedilip bütün Ermeni milli kurumlarını (Eğitim kurumları, yardım kurumları, basım yayım dernekleri, vb.) birleştiren yeni bir parti veya komite kurulmasını gündeme getirdi. Taşnaklar ise kendi idarelerinde yeni bir oluşum hesabıyla bu fikri derhal kabul ettiler ancak bu kez de sadece kendi parti çıkarları için kullandıkları Ermeni Milli Bürosunun yeniden düzenlenmesini isteyen diğer muhaliflerin itirazlarıyla karşı karşıya kaldılar. Zira Ermeni Milli Bürosu, diğer partilerin görüşüne göre, Taşnakların illegal bir dairesi haline getirilmişti ve Büronun bayrağı altında gizlenerek kendi partilerinin işleriyle meşgul oluyordu. Ermeni Milli Bürosunun yeniden yapılanması hususunda yapılan görüşmelerde Taşnaklara şu parti ve gruplar muhalefet etmekteydiler: *Ramgavar, Yeni Hınçaklılar, Hınçak Komitesi, Kadet, Ermeni gazetelerinden Gaxapar, Van Tosp, ve Ovit*. Sosyal Demokratlar ise görüşmelere katılmayı kabul etmemişlerdi. Bu toplantıda, Milli Büronun bir parti görünümünde olması nedeniyle bir siyasi organizasyon olarak kapatılması ve onun yerine bir "uzlaşma komitesinin" kurulması kararlaştırıldı. Bu komite 20 üye seçilerek oluşturulacaktı. Komiteye Ermeni gazeteleri *Mşak, Orizon, Gaxapar, Van Tosp* ve *Ovit* gazetelerinden de 2'şer üye bulundurulması zorunlu olacaktı⁴.

Söz konusu Ermeni Millî Bürosu Kafkas Valisi Vorontsov Daşkov'un izni ile Ermeni göçmenlere yardım için kurulmuştu. Büro'nun başına Tiflis Ermeni Ruhban Okulu rektörü Huhuntse getirilmiş ve Ermeni gönüllü birliklerinin organizasyonu da bu Büroya bağlanmıştı. Ermeni Millî Bürosunun merkezi Tiflis'te bulunmaktaydı. Ermenilerin bulunduğu Rusya'nın diğer şehirlerinde de bu büroya bağlı yerel komiteler oluşturuldu. Bu yerel komitelerin üyelerinin birçoğu yukarıda da belirttiğimiz gibi Taşnaksütyun komitesi mensuplarıydı. Savaşta Ermeni gönüllü birliklerinin giderleri için gerekli olan harcamaları

3 Şahin Doğan, "Rus Kaynaklarına Göre Doğu Anadolu'daki Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)," *KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Kahramanmaraş: 2007):23-29.

4 Ş. İ. Basilaya, *Zakavkaze v Godı Pervoy Mirovoy Voyni*, (Suhumi: Alaşar, 1968):115.

karşılama amacıyla yardım toplama işi de bu büronun sorumluluğuna verildi. Millî Büroya bağlı komiteler savaş sırasında büyük yardımlar toplamaktaydılar.⁵

Ermeni kamuoyu ve siyasi organizasyonlarında, kurulması tasarlanan Ermenistan'ın geleceği hususunda da ortak bir bakış açısı yoktu. Savaşın daha ilk günlerinden başlayarak, basında bir Ermeni devletinin kurulmasıyla ilgili projeler tartışılmaya başlandı. İlk zamanlarda Doğu Anadolu'daki altı vilayette ve Kilikya'da olmak üzere, Osmanlı Devleti'nin egemenliği ve Rusya'nın müfettişliği altında, Bağımsız bir Ermenistan Devletinin kurulması düşüncesi ön plâna çıktı. Bu görüşü, Taşnaksütyun taraftarı gazeteler *Orizon*, *Arev* ve ünlü gazeteci A. Civelegov aktif bir şekilde savunuyorlardı⁶. İleri sürülen bu projede, Osmanlı devletine yer verilmesi Ermeni siyasi ve toplumsal çevrelerinin Rusya'ya karşı olan güvensizliğinden kaynaklanıyordu. Bu çevrelerin, Osmanlı'nın egemenliği fikrinden kast ettikleri şey bir anlamda Avrupalı devletlerin egemenliği anlamına geliyordu çünkü savaşta yenilmesi durumunda Osmanlı, Batılı devletlere bağlı bir duruma gelecekti. Ermenilerin daha ılımlı bir kesimi ise başında Hristiyan bir Genel Valinin bulunduğu özerk bir oluşumu savunuyordu. Bu Genel Vali, Rusya tarafından önerilecek ve Osmanlı tarafından onanacaktı. Moskova'daki Ermeni cemaati ise, savaşın hemen başında Kafkas Valisi'ne gönderdiği telgrafta *Rus Kartalı'nın* kanatları altında kendi kaderini özgürce tayin etme zamanının geldiğini ifade ederek Romanovlar sülalesinden bir Knez'in başında olduğu ve Rusya'ya bağlı yarı bağımsız bir devletin kurulması gerektiği düşüncesini dile getirmekteydiler⁷.

Siyasi çevrelerde ve kamuoyunda söz konusu tartışmalar devam ederken, 20 Mart 1916 tarihinde birleşmek ve birlikte hareket etmek konusunu artık kesin olarak bir karara bağlamak için Katolikos ve Pagos Nubaryan'ın aynı zamanda Taşnaklara muhalefet eden komitelerin ve Taşnak temsilcilerinin de bulunduğu bir toplantı yapıldı. Toplantı Piskopos Mesrop'un Piskoposluk binasında gerçekleştirildi. Taşnaklar, bu toplantıda muhalif grupların şartlarını kabul etmediler ve şu öneriyi sundular: Taşnakların sunduğu öneriye göre Milli Büronun şuan ki bütün üyeleri -ki bunların hepsi Taşnaktı- yerlerinde kalacak; Hınçaklar, Ramgavarlar ve yeni Hınçaklar iki üye atayacak; Mşak, Orizon, Gaxapar, Van Tosp gazeteleri ise birer üye tayin edeceklerdi⁸.

5 Doğan, "Rus Kaynaklarına Göre Doğu Anadolu'daki Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)," 31.

6 A. Civelegov'un gelecekte kurulması düşünülen Ermenistan hakkındaki düşünceleri için bkz.: Aleksey Civelegov, *Buduşeye Turetskoy Armenii*, (Moskva. Zvezda, 1915).

7 Doğan, "Rus Kaynaklarına Göre Doğu Anadolu'daki Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)," 27; Ayrıca bkz.: Vladimir A. Gordlevskiy "Armyane i Voyna," No: 1, (Odessa, Mart 1916):4-6.

8 Basilaya, *Zakavkaze v Godı Pervoy Mirovoy Voynı*, 115-116.

Bu toplantıda da uzlaşmaya varılamadı. Bu nedenle bu kez Taşnaklar, toplanması öngörülen Ermeni göçmenler hakkındaki meselelerin görüşüleceği Ermeni Kongresinden faydalanmağa karar verdiler. Zira bu Kongrenin de siyasi meseleler ile de ilgileneneğinden şüpheleri yoktu⁹.

İşte bu çalışmamızın konusu olan 1916 Rusya Ermenileri Milli Kongresi yukarıda kısaca anlatmaya çalıştığımız bu siyasi ve toplumsal koşullarda gerçekleştirilen bir kongreydi.

2. KONGRE HAZIRLIKLARI

Ermeni göçmenlere yardım için kurulmuş olan Kafkas Yardım Derneği, *Bratskaya Pomoş Eçmitadzinu*, *Bratskaya Pomoş Yerevanu*, Merkez Komite, Tarım ve Ekonomi Derneği, Moskova Komitesi ve Bakü Ermeni Derneği gibi birçok Ermeni kuruluşu 1916 yılı Mayıs ayında göçmenlere yardım için Petrograd'ta toplanacak bir kongre için çağrı yapmışlardı¹⁰. Zira Petrograd ve Moskova Ermeni Komitelerinin 1915 yılı sonbaharında Petrograd'da yaptıkları ortak toplantılarda böyle bir kongrenin toplanması gerektiği hususunda anlaşmaya varılmıştı¹¹.

Kongre için izin alma görevini ise Moskova ve Petrograd Ermeni komitelerinin teşebbüsü ile 1915 yılının sonbaharında Duma Mebusu Papacanov üstlendi. Onun girişimleri üzerine İçişleri Bakanlığı'ndan kendisine gönderilen 27 (14) Mart 1916 tarihli bir yazı ile kongrenin yapılması için izin verildi. Papacanov'a gönderilen İçişleri Bakanlığı'nın izin yazısında 8-10 (26-28 Mart) Nisan tarihleri arasında Petrograd'da Ermeni organizasyonlarının Kongre düzenlenmesine izin verildiği bildirilmekte ve Kongrenin açık toplantılarının, komisyonların, misafirlerin ve basın temsilcilerinin *1912 Toplantılar Hakkında Geçici Kanun* kurallarına tabii oldukları belirtilmekteydi. Ayrıca Kongrenin organizatörlerinden, Kongreden önce Petrograd Polis Müdürlüğüne Kongre programının ve Kongrede yapılacak sunumlarının listesinin verilmesi isteniyordu¹².

Her ne kadar Kongre'nin Tiflis veyahut Eçmiyadzin'de toplanılması düşünülse de Rusya İçişleri Bakanlığı bu kongrenin ne Tiflis'te ne de Eçmiyadzin'de

9 Basilaya, *Zakavkaze v Godı Pervoy Mirovoy Voynı*, 116.

10 C. Kirakosyan, *Zapadnaya Armeniya v Godı Pervoy Mirovoy Voynı*, (Yerevan: Yerevanskogo Universiteta, 1971):423-424.

11 *Armyanskiy Vestnik*, No:12-13, (Moskva, 24 Nisan 1916):25.

12 *Armyanskiy Vestnik*, No:12-13, (Moskva: 24 Nisan 1916):24; Ayrıca bkz.: *Armyane i Voyna*, No: 1, (Odess: Mart 1916):5.

yapılmasını kabul etmişti. Kongre'nin ancak Petrograd'a yapılması koşulu ile toplanmasına müsaade edildi. Ayrıca verilen izin çerçevesinde Kongre sadece göçmenlerin sorunlarının görüşülmesiyle sınırlı olacak ve Kongre üzerinde toplantılar hakkındaki geçici kanun sıkı bir şekilde uygulanacaktı. Buna göre hem Kongre programının sunulması hem de sunumların yapılması polis gözetimi altında olacaktı¹³.

Bu arada Kongrenin toplanması için verilen süre çok kısa olduğu için Kongre tarihinin 23-25 (10-12) Mayıs 1916 tarihine alınması için yeni bir girişimde bulunuldu¹⁴.

Kongrenin toplanması için gerekli izinler alındıktan sonra 10 (28 Mart) Nisan 1916 tarihinde Petrograd Ermeni Göçmenlere Yardım Bürosu başkanı A. B. Asribekov imzalı bir telgraf, aralarında Türk Ermenileri Komitesi ve Tebriz'de bulunan Episkopos Nerses'in de bulunduğu birçok Ermeni gazete ve komitelerine gönderildi. Bu telgrafla Moskova ve Petrograd temsilcilerinin oluşturduğu Organizasyon Komitesinin, yasal Ermeni dernekleri, yerel komiteleri ve *Bratskaya Pomoş* Derneği şubelerinin temsilcilerini Mayıs ayının ortalarında yapılacak kongreye davet ettiği bildirildi. Ayrıca Kongre Genelgesi ve Programının yakın günlerde bildirileceği de ifade edildi¹⁵.

Telgrafta Kongreye çağrı yapan Moskova ve Petrograd temsilcilerinin oluşturduğu Kongre Organizasyon Komitesi şu kişilerden oluşmaktaydı: Petrograd'dan Mebuslar Papacanov ve Acemov, gg. Adonts, Asribekov, Berberov, P.O. Gukasov, Rostomyan, Saruhan ve Tigranyan; Moskova'dan gg. Acemov, Amirov, Mikaelyan, Tadevosyan, Ter-Oganesov ve Harmacev¹⁶.

Kongrenin yapılacağı kesinleşip artık kamuoyu ve Ermeni siyasi çevrelerinde de duyulunca Kongrenin içeriği ve ne şekilde düzenlenmesi gerektiğine ilişkin konular da Ermeni basınında tartışılmaya başlandı:

Nitekim Osmanlı Ermenilerinin çıkardığı *Van Tosp* dergisi Ermeni Kongresi ile ilgili olarak şunları yazıyordu:

“...Göçmenlere yardım eden organizasyonlara Türk Ermenileri de alınmalıdır. Petrograd Kongresi düzenleyicileri farklı kesimlerden Rus Ermenileri ile bir yıldır elde ettikleri tecrübeleri ekleyecek olan Türk

13 Basilaya, *Zakavkaze v Godı Pervoy Mirovoy Voynı* 116.

14 *Armyanskiy Vestnik*, No:12-13, (Moskva,:24 Nisan 1916): 25.

15 *Armyanskiy Vestnik*, No:12-13, (Moskva: 24 Nisan 1916): 25.

16 *Armyanskiy Vestnik*, No:12-13, (Moskva,:24 Nisan 1916): 25.

Ermenilerini de davet etmelidirler. Ayrıca Türk Ermenileri kendi öneri ve tespitlerini de yapabilirler. Türk Ermenilerinin temsilcilerinin görüşleri hiç şüphe yok ki Kongre ve çalışanlarına çok yararlı olacaktır¹⁷.”

Mşak gazetesi ise toplanacak Kongre ile ilgili şunları yazıyordu:

“Genel amaç şu olmalıdır: Bütün yardım paraları hem hükümetten gelen hem de toplananlar bir yerde toplanmalıdır. Ayrıca göçmenlere yardım işi ve Ermenistan’ın yeniden tesis edilmesi mevcut organizasyonlar arasında bölüştürülmelidir. Bu organizasyonlar Merkezi kasadan yardım için kendilerine bilinen bir bölge ve yardım yöntemini seçmelidirler.”

Mşak gazetesinin görüşüne göre Kongre merkezi bir şura seçmeli ve bu seçilen şura Katolikos ve onun 4-5 yardımcısının idaresi altında olmalıydı. Ayrıca gazeteye göre bu Kongre Petrograd veya Moskova’da değil Tiflis’te toplanmalıydı¹⁸.

Orizon gazetesi de Kongrenin yakın bir zamanda toplanması gerektiğini ancak acele edilmemesi gerektiğini belirtiyordu. Zira onlara göre böyle ciddi bir çalışma için Petrograd’a gidecek olan delegeler elleri boş değil zengin materyal ve farklı bilgilerle gitmeliydiler¹⁹.

Tiflis’te de Ermeni edebiyatçıları bir toplantı yaparak Petrograd’da toplanacak Kongre’ye ne şekilde katılacakları hususunu görüştüler²⁰.

Armyanskiy Vestnik Dergisinde de İ. Amirov imzalı, Kongrenin çalışma usullerine ilişkin öneriler sunulan bir haberde, Kongrede kurulacak olan komisyonlar sıralanıyor ve bu önerilen 11 komisyon içerisinde siyasi komisyon adıyla bir komisyona da yer veriliyordu. Öneriye göre siyasi komisyon gelecekte kurulacak olan özerk Türkiye Ermenistan’ına ilişkin materyalleri toplayacak ve bu husustaki sorunların üzerinde çalışacaktı²¹.

Armyane i Voyna dergisi ise, Ermeni Kongresi başlıklı haberinde Ermeni çevrelerindeki özerk Ermenistan tartışmalarını dile getirip bu hususta bir görüş birliğinin olmadığını altını çiziyor ve göçmenlerle ilgili olarak toplanacak bu

17 Aktaran: *Armyanskiy Vestnik*, No:10, (Moskva: 3 Nisan 1916): 19.

18 Aktaran: *Armyanskiy Vestnik*, No:10, (Moskva: 3 Nisan 1916): 19.

19 Aktaran: *Armyanskiy Vestnik*, No:10, (Moskva: 3 Nisan 1916): 19.

20 *Armyanskiy Vestnik*, No:10, (Moskva: 3 Nisan 1916) 20.

21 *Armyanskiy Vestnik*, No:12-13, (Moskva: 24 Nisan 1916): 24.

kongreyi oldukça olumlu bir gelişme olarak değerlendiriyor ve kongrenin demokratik bir şekilde toplanması gerektiği hususunda uyarılar yapıyordu. Ayrıca bu dergiye göre göçmenler de bu kongreye katılmalydılar²².

Ermeni basının yanında Petrograd Ermeni Milli Kongresine ilişkin haberler Rus basınında da yer buldu. *Reç, Den, Sovremennoye Slova, Petrogradskiya Vedomesti* gibi gazeteler de Kongreye ilişkin haberler ve köşe yazıları yayımlandı. Doğal olarak dönemin içerisinde bulunduğu haleti ruhiyeye uygun içerikteki bu yazılarda kongreye dikkat çekilmeye çalışıldı. Ayrıca bazı gazetelerde toplanacak kongrenin siyasi konulara değil sadece göçmen meselesi ile ilgilenmesi gerektiği vurgulandı. Bu gazetelerden *Petrogradskiya Vedomesti* gazetesinde yer alan imzasız uzun bir köşe yazısında “*Ermeni basınının Kongre hakkında söyledikleri dikkate alınırsa bu kongrenin ana amacının finans, hukuk, toprak vb. konularla ilgi göçmenlerin yaşamını bir düzene kavuşturulması olduğu ileri sürülebilir. Tanrı yardım etsin!*” Bu sorunların yanında nedense ilk sıraya ve hatta en ön plana parti sorunu konuyor. Çünkü kongre delegelerinin yarısının bizde bulunan Türk Ermeni entelektüellerinden yani büyük bir bölümü Taşnak olan kişiler olduğu” ifade ediliyor ve bunun kim için ve ne için gerekli olduğu soruluyordu. Gazeteye göre Kongre göçmen meselesini bilen ve bunları çözmeye hazır kişileri toplamalıydı. Bu görevin dışında Kongrenin bütün çözümleri belirsiz ve hatta zararlı olacaktı²³.

Ermeni kamuoyunda Kongreye ilişkin tartışmalar devam ederken, Kongre tarihi de kesinleşti. Petrograd Polis müdürlüğü 15(2) Nisan tarihli bir yazı ile Papacanov’a, Kongrenin 23-25 (10-12) Mayıs 1916 tarihine alındığını bildirildi. Ayrıca bu yazıda Kongrenin yeri, zamanı ve toplantılarda görülecek konuların bildirilmesi de istendi. Katılacak misafirler, katılımcılar ve basın temsilcilerinin kimler olduğu da isteniyordu²⁴.

Söz konusu yazı geldiğinde hazırlık toplantılarını yapmaya başlamış olan Kongre Organizasyon Komitesi, 16-17(3-4) Nisan tarihlerindeki toplantılarında Kongrenin programını, Kongreye öncelikli davet edilecek organizasyonların listesini ve bir genelge hazırladı. Organizasyon Komitesi 21 maddelik bir program hazırlarken, hazırlanan genelgede Petrograd ve Moskova Ermeni Komitelerinin birlikte Petrograd’da 1915 yılı sonbaharında yaptıkları toplantılarda böyle bir kongre fikrinin ortaya konulduğu ifade edilmekte ve bunun için söz konusu komitelerin Papacanov’a izin alması için başvurdukları

22 *Armyane i Voyna*, No: 1, (Odessa: Mart 1916): 5-6.

23 *Armyanskiy Vestnik*, No:18, (Moskva: 29 Mayıs 1916): 9-11.

24 *Armyanskiy Vestnik*, No:12-13, (Moskva: 24 Nisan 1916) 25.

ve İçişleri Bakanı ile Kafkas Valisinin bu izni verdiklerini belirttikten sonra Bütün Ermenilerin Katolikos'un da Kongreyi tasvip ettiği vurgulanmıştı. Genelge'de Organizasyon Komitesi, göçmenlere yardım eden bütün Ermeni milli organizasyonlarının Petrograd'da 23-25 (10-12) Mayıs 1916 tarihleri arasında yapılacak Kongreye temsilcilerini göndermelerini istiyor ve şu hususlar belirtiliyordu: 1-22 (9) Mayıs tarihinde bir tanışma toplantısı yapılacaktır 2-Giriş kimliklerinin almak için Petrograd'da Spasskaya d. 15 kv. 2 adresine başvurulması gerekmektedir 3-Rapor, dilekçe, mektup, öneriler ve benzeri yazıların Moskova Ermeni Komitesine 14(1) Mayıs'a kadar gönderilmesi (Moskova, Armyanskiy Per. D. Armyanskoy Serkvi) Petrograd'da ise Organizasyon Komitesine gönderilebilecektir (adres: Spasakaya ulitsa d.15)²⁵.

Organizasyon Komitesi öncelikle 29 Ermeni Milli organizasyonunu davet ediyor ayrıca Katolikosluğun idaresindeki *Bratskaya Pomoş*²⁶ Derneğinin Eçmiyadzin, Tiflis, Bakü, Gümrü, Erivan, İğdır, Sarıkamış, Tebriz, Kars ve diğer şubeleri temsilcileri de bu Kongreye davet ediliyorlardı. Bunların dışında henüz yasallaşmamış yüzü aşkın komite de listede bulunmaktaydı²⁷.

Organizasyon Komitesinin Moskova Komitesi üyeleri Moskova'ya dönerek S.G. Manikonyan'ın başkanlığında 19-22 (6-9) Nisan tarihleri arasında organizasyon çalışmalarına burada devam ettiler. Moskova'da bir kançılıya oluşturuldu, basım için gerekli materyaller hazırlandı, sekreterler davet edildi ve 20(7) Nisan tarihinde ileri gelen Ermeni toplum örgütlerine Organizasyon Komitesi adına S.G. Mamikonyan imzalı bir Kongre davet telgrafı gönderildi²⁸.

Ancak daha sonra Moskova Ermeni Komitesine birçok dilekçe ve çeşitli öneriler içeren yazılar gelince Kongrenin zamanında 23-25(10-12) Mayıs'ta yapılacağına ilişkin bir telgraf yeniden 27(14) Nisan'da gönderildi. Bu telgrafta Ermeni komitelerinin zamanında delegelerini seçmeleri ve göçmenlere ilişkin raporların hazırlanması gerektiği vurgulandı. Ayrıca hangi komitenin kaç delege göndereceği her telgrafın altında belirtildi²⁹.

Bu telgraf üzerine 27(14) Nisan Perşembe günü Bakü'de Hümanistler Derneği binasında göçmenlere yardım organizasyonlarının temsilcilerinin ilk toplantısı yapıldı. Organizasyon komitesinin 27 Nisan tarihli telgrafı okunarak Kongrede görüşülecek konular tartışıldı³⁰.

25 *Armyanskiy Vestnik*, No:12-13, Moskva, 24 Nisan 1916, s.25-26.

26 Derneğin adı Türkçe *kardeş yardımı* anlamına gelmektedir.

27 *Armyanskiy Vestnik*, No:12-13, Moskva, 24 Nisan 1916, s.26.

28 *Armyanskiy Vestnik*, No:12-13, Moskva, 24 Nisan 1916, s.26.

29 *Armyanskiy Vestnik*, No:12-13, Moskva, 24 Nisan 1916, s.27.

30 *Armyanskiy Vestnik*, No:12-13, (Moskva: 24 Nisan 1916). 27.

Hazırlıklar tamamlandıktan sonra Kongreye katılmak üzere gelen delegeler de 8 Mayıs 1916 tarihinden itibaren birer birer Petrograd'a gelmeye başladılar.

Delegelerin Petrograd'a Gelmeleri ve Kongre Hazırlıklarının Başlaması:

Ermeni Milli Kongresi için gelen delegeler Petrograd Nikolay Tren Garında 21 (8) Mayıs tarihinden itibaren, Kongre Organizasyon Komitesi adına görevlendirilmiş olan Ermeni öğrenci gençler tarafından karşılanmaya başlandılar. Tren garına ulaşan delegelere Petrograd'daki boş odaların bulunduğu otellerin listesi veriliyor, eğer arzu ederlerse bagajları bir süre için kamaraya alınıyor ve Kongreye giriş kimliği almaları için Ermeni Derneği'nin adresi verilerek buraya yönlendiriliyorlardı. Derginin verdiği habere bakılırsa bu karşılama organizasyonu mükemmel bir şekilde işlemekteydi³¹.

Delegeler genel olarak Petrograd'a Mayıs ayının 21. (8) ve 22. (9) günlerinde geldiler. Ancak ayın 20 (7)'sinde Organizasyon komitesi için gelenler olduğu gibi geç kalan delegeler de ayın 23 (10)'ünde ve hatta ayın 24 (11)'ünde gelmişlerdi³². Zira aşağıda da belirtileceği üzere Kongre tarihi yakın bir tarih olması ve davet yazılarının organizasyonlar tarafından geç alınmış olması da bu durumun oluşmasında önemli bir rol oynamıştı³³.

Her gelen delege derhal Organizasyon Komitesinin *karargâh ofisine* gitmekteydi. Karargâh ofisi, Petrograd'daki Ermeni Derneğinin bulunduğu binadaydı³⁴. Ermeni Derneği'nin bu küçük dairesinde Kongre Organizasyon Komitesinin sekreteryası ve kaçıllaryası bulunmakta ve bütün faaliyetler buradan yürütülmekteydi. Kongre öncesinde yoğun bir çalışma devam ederken burada çeşitli yerlerden gelen delegeler buluşuyor, tanışık olmayanlar burada tanışıyor ve samimi muhabbetler yapıyordu. Buraya gelen herkes birbirlerini sivil toplum kuruluşlarındaki ve milli organizasyonlardaki işlerinden birbirlerini tanıyorlardı³⁵.

Her gelen delege Kongre için kendi adına giriş kartı almaktaydı. Giriş kartı alınırken delegeler önce isimleri, unvanları, yaşları, eğitim durumları, uyrukları ve hangi organizasyon ve nereden geldiklerine dair bilgileri içeren bir formu yazılı olarak doldurmaktaydı³⁶.

31 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916) 9.

32 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916) 9.

33 *Armyane i Voyna*, No: 4, (Odessa: Haziran 1916) 48.

34 Ermeni Derneğinin binası Petrograd'da Spaskaya Ulitsa No. 15 nolu bindaydı.

35 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916) 9.

36 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916) 9.

Bu delegeler çeşitli yasal Ermeni örgütleri, yerel komiteler ve savaş kurbanlarına yardım büroları, göçmenlerin bizzat kendi kurdukları çeşitli örgütlerin ve Bütün Ermeniler Katolikosu bünyesinde kurulmuş olan *Bratskaya Pomoş* derneğinin bazı kuruluşlarının temsilcileriydi³⁷.

Kongreye katılanların büyük bir çoğunluğu Taşnaklardı. Zira Kongre, göçmenlerin kaderlerini belirlemek için düzenlemişti ve yardım derneklerinde çalışanlarının büyük bir bölümü zaten Taşnaklardan oluşmaktaydı. Bu Kongre’de Kafkas Yardım Derneği, Kafkas Ermeni Tarım ve Ekonomi derneği, Merkez Komite, Bakü Ermeni Hümanizm Derneği, Şuşa Kardeş Komitesi, Moskova Ermeni Komitesi, Nahcivan-na-Donu Komitesi ve Petrograd Komitesi, Taşnakları temsil etmekteydi. Diğer partiler ise *Npastamatuits*, Ermenistan Ekonomisini yeniden Kurma Komitesi, ve *Eçmiyadzın Bratskiy Komitet* nezdinde temsil edildiler³⁸.

Bu Ermeni örgütlenmeleri aynı zamanda siyasi merkezler halini aldıkları gibi, Ermeni gönüllü birliklerini organize eden ve bunlara yardım eden birer merkezler haline dönüşmüşlerdi³⁹. Dolayısıyla Ermeni gönüllü birliklerini organize eden yerel komiteler aynı zamanda siyasî birer merkez hâline gelmişlerdi ve göçmenlere yardım, gönüllü birliklerin organizasyonu gibi işlerin yanında, Ermenistan’ın özerkliği gibi siyasî meseleler de buralarda ilgilenilen konular arasındaydı⁴⁰.

Petrograd’a 21 (8) Mayıs sabahı ve evvelinde gelmiş olan delegeler, Pazar günü başlarında Nahcivan’dan gelen Piskopos V. Gevork ve Kışinev’den gelen Piskopos Maksudyen olmak üzere iki din adamı delege olduğu halde Ermeni Kilisesi’ndeki ayine katıldılar. Piskopos Gevork verdiği vaizde Kongreye temas etti ve verimli çalışmalar dilekleriyle orada bulunan delegeleri kutsadı⁴¹.

37 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva) 22 May 1916)10; Kongreye katılan Ermeni organizasyonlarının ve temsilcilerinin tam listesi için bk.: *Armyanskiy Vestnik*, No:21, (Moskva: 12 Haziran 1916):19-21.

38 Basilaya, *Zakavkaze v Godı Pervoy Mirovoy Voynı* 116.

39 Örneğin Dünya’nın çeşitli ülkelerinden Ermeni gönüllü birliklerine katılmak üzere gelen kişilerin cepheye gönderilmesi Moskova’da bulunan *Moskova Ermeni Komitesi* tarafından organize ediliyordu. Komite, bu gönüllü Ermenileri gerekli bütün teçhizat ile donatıp bütün giderlerini karşılayarak Kafkas Cephesi’ne gönderiyordu. Komite daha sonra yardım toplama işlerini kolaylaştırmak ve genel olarak toplumun bütün kesimlerinin dikkatini çekmek için bazı alt organlar oluşturmuştu. Avukatlar, Mühendisler, Kamu müesseselerinde çalışanlar komitenin bu yardımcı organizasyonlarını oluşturuyor ve her meslek grubu her ay belli bir aidat toplayıp kendi mesleğine göre komitenin meselelerinde yardımcı oluyorlardı. Ermeni Kadınlar Komitesi de Moskova Ermeni Komitesi ile koordinasyonlu bir şekilde faaliyetlerde bulunuyordu (bkz.:Doğan, “Rus Kaynaklarına Göre Doğu Anadolu’daki Ermeni Faaliyetleri (1914-1918),” 34.)

40 Doğan, “Rus Kaynaklarına Göre Doğu Anadolu’daki Ermeni Faaliyetleri (1914-1918),”28-29.

41 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 9.

Bu dini ayinden sonra 21 (8) Mayıs Pazar günü saat 2’den 6’ya ve saat 8’den 12’ye kadar olmak üzere Organizasyon Komitesi’nin son toplantıları yapıldı. Bu toplantılarda ayın 22 (9)’sinde *Obşestvennih Deyteli Klubünde* yapılması planlanan hususi bir toplantı, Kongre başkanlığı adaylarının listesi, ileri gelen kişilerin de davet edildiği ve Rus basının da bulunacağı Kongrenin ilk açılış günü tören programı görüldü⁴².

Planlandığı gibi ayın 22 (9) ’sinde saat 3’de bütün delegelerin katılacağı özel bir toplantı düzenlendi. Bu toplantının başkanı olarak oybirliği ile Devlet Duma’sı üyesi H. S. Acemov, Sekreter olarak da İ. Tadevosyan seçildi. Organizasyon Komitesi Başkanı Kont F. Tigramov, Organizasyon Komitesinin hazırlık çalışmaları hakkında bir sunum yaparken Başkan yardımcısı Mamikonyan ise yapılacak olan Kongrenin amaçları hakkında bir konuşma yaptı. Ayrıca bu toplantıda, Kongrenin genel toplantılarının saatleri, komisyonların konuları ve tarihler belirlendi. Kongrenin ilk toplantısında ileri gelen misafirler davet edildiği için Kongrenin ilk günü yapılacak olan görüşmelerin Rusça ancak diğer günler de ise Ermenice yapılmasına karar verildi⁴³. İlk gün dışında ki günlerde Kongrenin Ermenice sürdürülmesi için de yine Rus idaresinden izin alınmak durumunda kalınmıştı⁴⁴.

Bu toplantıda ayrıca Kongrenin Başkanlık Heyeti de belirlendi. Toplantı sırasında Kongrenin birinci günü Devlet Duması Mebusu Papacanov’un Bakü’den delegelerle birlikte Petrograd’a geleceği; Kongrenin ikinci günü ise Tiflis ve Erivan’dan delegelerin geleceği ve başlarında Aram Manukyan’ın olacağı açıklandı. Toplantıda ikinci bir Kongrenin Eylül ayında Kafkasya’da toplanması gerektiği vurgulandı⁴⁵.

Toplantı sırasında Kongrenin ikinci günü Tiflis ve Erivan’dan gelecek olan delegelerin başında olacağı açıklanan Aram, dergide eski Van kahramanı olarak anılıyor ve böylece ona özel bir itamla saygı gösteriliyordu. Söz konusu kişi, bir Taşnak komitesi üyesi olarak 1915 Van Ermeni isyanını örgütleyen ve isyanın başına geçerek Van’ı ele geçirdikten sonra Ruslara şehrin anahtarlarını sunarak teslim eden Aram Manukyan’dı. Kendisi Ruslar tarafından Van’da geçici bir idare kurularak Van valisi olarak atanmıştı⁴⁶.

42 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 9.

43 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 9.

44 *Armyane i Voyna*, No: 2-3, (Odessa: Nisan-Mayıs 1916): 33.

45 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 9-10.

46 Aram Manukyan, 1870’li yılların sonuna doğru Karabağ’da doğmuş, yüksek öğrenimini tamamladıktan sonra Osmanlı Devleti’ne gelmiş ve burada Taşnaksütun Komitesi için çalışmaya başlamış bir örgüt üyesiydi. Türkiye’de propaganda faaliyetlerinin yanı sıra Ermenileri silahlandırmak için tüfek ve mermi depoları oluşturmuştu. Van’da yapılan aramalar sırasında Taşnaksütun Partisi’nin binlerce tüfek, milyonlarca mermi, binlerce propaganda broşürlerinin bulunduğu depolar ele geçirilince tutuklanmıştı.

3. PETROGRAD ERMENİ MİLLİ KONGRESİ

3.1 Kongrenin Birinci Günü (23 Mayıs 1916):

Kongre 23 (10) Mayıs günü Ulaşım Yolları Mühendisleri Derneği binasında⁴⁷ öğlen saat 3’de açıldı. Kongrenin ilk günü 142 delege katıldı⁴⁸. 300 delegenin gelmesi beklenen Kongre’ye ise Kongre boyunca ancak 175 delege katılabilecektir⁴⁹. Zira bazı Ermeni Organizasyonları Kongreye davet yazısı ayın 19(6)’unda ulaşmış kongre ise ayın 22 sinde belirlenmişti. Tiflis’ten Petrograd’da yolculuk ise en az dört gün sürmekteydi. Bu nedenle Tiflis’ten delegeler açılışa gelememişlerdi ve bazı diğer Ermeni organizasyon temsilcileri de hiç katılamayacakları gibi bu durum daha sonra bu kongrenin tüm Ermeni organizasyonlarını temsil etmediği yönünde eleştirilere maruz bırakacaktır⁵⁰.

Kongrenin açılışına, kongre delegeleri dışında birçok misafir ve Petrograd Ermeni Cemaati üyeleri de katıldı. İleri gelen misafirler arasında Senatör İvanov, Akademisyen N.Y. Marr, Duma mebusları M. İ. Papacanov, M. C. Acemov, Devlet Şurası eski üyesi P. O. Gukasov, Generaller Bagramov ve Sultan-Şah ayrıca darphane yöneticisi E. İ. Babayants vd. bulunmaktaydı⁵¹.

Kongre’nin açılış konuşmasını Organizasyon Komitesi Başkanı G. F. Tigranov yaptı. Tigranov, Organizasyon Komitesi adına açılışa katılan senatör, akademisyen, profesörler ve diğer misafirlere katılımlarından ötürü teşekkür etti. Tigranov konuşmasında Petrograd ve Moskova’da faaliyet gösterenlere ayrıca Kafkasya ve Türk sınırları içerisinde faaliyet gösteren derneklere değindi ve bu Kongrenin dernekleri bütünüyle birleşmelerini sağlaması hususundaki ümidini belirtti⁵².

Organizasyon Komitesinin önerisi ile Kongre Başkanlık Divanının seçimine geçildi. Kongre başkanlığına oy birliği ile Moskova Ermeni Komitesi Başkanı S. G. Mamikonyan, başkan yardımcılığına Nahçıvan Ermeni Komitesi Başkanı

Bir süre tutuklu kaldıktan sonra serbest kalmış ve sonra dinlenmek için Ordu’ya gitti ve buradaki Ermeni okulunda çalışmalarda bulundu. Ordu’da iki yıl kaldıktan sonra Akdamar Piskoposluğu’nun Ermeni Halk Okulları müfettişliği sıfatıyla Van’a geri döndü. Van’daki çalışmalarına devam eden Aram, 1915 yılındaki Van isyanının başına geçti (Bkz: Doğan, “Rus Kaynaklarına Göre Doğu Anadolu’daki Ermeni Faaliyetleri (1914-1918),”s. 44. Dip not. 33.; Ayrıca Van İsyanı ve Aram’ın faaliyetleri hakkında Bkz.: Doğan, “Rus Kaynaklarına Göre Doğu Anadolu’daki Ermeni Faaliyetleri (1914-1918),” 44-55.).

47 Derneğin binası Petrograd’da Borodinskaya Ulitsa dom.6 adresinde bulunmaktaydı.

48 *Armyanskiy Vestnik*, No: 17, (Moskva: 22 May 1916): 10.

49 Basılaya, *Zakavkaze v Godı Pervoy Mirovoy Voynı* 116.

50 *Armyane i Voyna*, No: 4, (Oddessa: Haziran 1916): 48.

51 *Armyanskiy Vestnik*, No: 17, (Moskva. 22 May 1916): 10.

52 *Armyanskiy Vestnik*, No: 17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 10.

G. H. Çalhuşyan; Petrograd Ermeni Savaş Kurbanlarına Yardım Bürosu başkanı A. B. Asribekov ve Petrograd profesörlerinden V. İ. Vartanov seçildiler⁵³.

Başkanlık Divanının seçilmesinden sonra Kongre Başkanı olarak seçilen Mamikonyan, söz alarak kongre başkanlığına seçilmesi dolayısıyla delegelere teşekkür ettikten sonra konuşmasına şu şekilde devam etti:

“Yaşadığımız şu günlerde Bütün gözler Rus Orduları Genel Kurmaylık Karargâhına çevrilmiş durumda zira burada halkları Alman zulmünden kurtaracak ulvi bir iş yapılmaktadır. Ermeni halkı ezelden beri Rusya'ya sadık olmuş, Rus halkıyla birlikte dirlik içerisinde yaşamıştır ve Rusya'nın davası Ermeni davasıdır.”

Kongre Başkanı, bağlılıklarını ifade eden bir telgrafi Kongre adına Rus İmparatoruna göndermeyi teklif ettiğinde ise salonda büyük bir alkış tufanı kopuyordu. Mamikonyan sözlerine *“Eski Ermenistan'ın başkentinin fatihi”*⁵⁴ diye ifade ettiği Kafkas Valisi ve Kafkas Orduları Komutanı Knez Nikolay Nikolayeviç'i andığında ve Bütün Ermeniler Katalikosun'dan da Kongrenin iyi çalışması için dua istediğinde de salonda alkışlar devam etti.⁵⁵

Mamikonyan, konuşmasında göçmenler meselesine değindi. Bu kongrenin en önemli konusunun göçmenler meselesi olduğunu dile getiren Mamikonyan, meselenin Ermeni sorunu ile sıkı bir ilişki içerisinde olduğunu ifade etti. Ona göre bu mesele Hristiyan bir halkın Türk boyunduruğundan kurtuluşu gibi yüzyıllara dayanan eski bir meseleydi ve bu sorun ilk kez Rusya tarafından gündeme getirilmişti. Mamikonyan daha I. Petro zamanında bu meselenin ele alındığını ve ilk kez onun Ermenileri kendi koruması altına aldığını ifade ederek sözlerine şu şekilde devam etti: *“...ve Ermeniler anladılar ki onların kurtuluşunun tek garantisi ve hür olmalarının tek yolu tarih tarafından dikte edilen yol Rusya ile sıkı sıkıya bağlanmaktır. Eskiler şu sözü söylerlerdi: “Müslüman ekmeği yemektense, Rus yemi (kuru ot) yemek daha iyidir.”*⁵⁶”

Mamikonyan, Ermenilerin ve Rusların sıkı ve daimi birlikteliğini gösteriyor ve Rus ordusunda görev yapmış olan bazı Ermeni generallerin isimlerini zikrediyordu.

53 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 10.

54 Mamikonyan'ın ima ettiği başkent Van şehridir. Zira Ermeni isyanından sonra Van şehrine giren ve şehri teslim alan Rus ordusunun başında Kafkas valisi ve orduları komutanı Knez Nikolay Nikolayeviç bulunmaktaydı.

55 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 10.

56 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 11.

Sözlerine devam eden Mamikonyan, Ermeni halkının bu tarihsel içgüdüsünün onu aldatmadığını ve Rusya'yla yakınlaşma ve birleşme yolunu seçmekle bu yolun Ermenilere Ayestafanos Antlaşması'nın Ermenilerin özgürce gelişmelerine izin veren 16. Maddesini hediye ettiğini ifade etti. Ancak bu maddenin daha sonra değiştirilmesi ve uygulanamamasının nedeninin Rusya olmadığını sözlerine ekledi. Tarihsel analizlerine devam eden Mamikonyan, Dünya Savaşı başladığında Ermenilerin ne Rusya'ya ne de onun müttefiklerine karşı gelemediklerini ve Rusya'nın dışındaki Ermenilerin Osmanlı sultanına bağlı olmalarına rağmen tarihsel gelişmelerin onları Osmanlı Devleti ile karşı karşıya getirdiğini ifade etmiştir. Mamikonyan, bu şekilde hem Ermeni-Rus dostluğunu, hem Ermenilerin İtilaf Devletlerine desteğini, hem de Ermeni-Osmanlı karşıtlığını bir nevi gelişen tarihi koşulların zorunlu kıldığı gelişmeler olarak değerlendirmekte ve bütün suçu tarihin üzerine yüklemektedir. Ona göre bunun sonucunda da yani Ermenilerin Osmanlı ile karşı karşıya gelmeleri nedeniyle yeni bir kıyım başlamış, 270.000 kadar göçmen Rusya'ya göç etmiş, 600-700 bin Ermeni katledilmiş, 100-200 bin Ermeni de Mezopotamya'ya sürülmüştü. Ayrıca iddialarına göre Ermeni malları da yağma edilmekteydi⁵⁷. Elbette ki bölgedeki gelişmeler hiçte bu şekilde değildi, zira daha 1915 yılının Haziran ayında Van'a gelen Ünlü Rus Yazar L. N. Tolstoy'un Kızı A. Lvovna Tolstaya savaş sırasında Türkler aleyhinde yapılan propagandalar yani Ermenilerin Türkler tarafından katledildiği şeklindeki haberlerin taraflı olduğunu kendi gözleriyle görmüş ve şaşkınlığını gizleyememişti. Biz bu bilgiyi yıllar sonra kaleme aldığı hatıratından öğreniyoruz⁵⁸. Nitekim Rus kamuoyunun Osmanlı Ermenileriyle ve bölgedeki gelişmelerle ilgili haberlerin büyük bir bölümünü Ermeni komitelerinin gazeteleri aracılığıyla sağlanmakta ve bu gazetelerde Ermenilerin katledildikleri ve mallarının yağmalandığı algısı ile kamuoyu yanıltılmaktadır. Böylece Rus devlet yetkililerinin ve Kafkas Ordularının dikkatinin Ermeni meselesine yoğunlaşması amaçlanmaktadır. Kongre boyunca yapılan konuşmalar ve Kongre komisyonlarındaki görüşme ve alınan kararlar da hep bu görüşe dayandırılacaktır. Dolayısıyla Moskova Ermeni Komitesinin başında olan ve şimdi Kongre başkanı seçilmiş olan Mamikonyan'ın bu sözleri şaşırtıcı değildir.

Mamikonyan konuşmasında: *“O zaman gelecek yolumuz ne olacak? Bu çile çekmiş olan halk ne yapmak zorunda? Bu halk sağlam durmalı ve inançla iyi bir geleceği beklemelidir...”*⁵⁹ demiştir.

57 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 11.

58 Bu hususta daha geniş bilgi için bkz.: Şahin Doğan, “Ünlü Rus Yazar Lev Nikolayeviç Tolstoy'un Kızı Aleksandra Lvovna Tolstaya'nın Hatıratında Ermenilerin 1915 Van İsyanı”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi* 7, Sayı 13, (Ankara: 2013):127-140.

59 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 11.

Mamikonyan konuşmasına ünlü Rus şairin şu dizeleriyle devam etmiştir: “Rusya akılla kucaklanmaz⁶⁰, Rusya’ya sadece inanırsın” dedikten sonra “Biz de inanıyoruz, bizim özgürlüğümüz Rus eliyle kazanılacaktır!”⁶¹.

Mamikonyan’ın şu ifadeleri ise delegeler tarafından coşkuyla alkışlanmıştır: “Biz ruhtan düşmemeliyiz, sakın bir şekilde bu korkunç Dünya Savaşı’nın iyi gidişatına bakıyoruz ve İtilaf Devletlerinin bu savaştan tümüyle galip çıkacaklarına derinden inanıyoruz. Bu iyi gidişat hiç şüphesiz Türk vatandaşı Ermenilere özgürlük sağlayacaktır”⁶².

Mamikonyan, kongrede Rusya ve onun müttefiklerine derinden bağlılığını ve bağımsızlığın onların eliyle olacağı düşüncelerini dile getirirken, tabii ki büyük devletlerin kendi aralarında diplomatik bir antlaşma imzalayarak Orta Doğu’yu paylaştıklarını ve Rusya’nın da bunun içerisinde olduğunu bilmemekteydi. Bu konuşmadan daha kısa bir zaman önce Papacanov da Kadet Lideri P. Milyukov’u ziyaret ederek Duma’da Ermenistan’ın özerkliği yönünde hareket etmesini istemiş ve daha 7 Mayıs 1916 tarihli bir toplantıda St. Lisitsyan, N. Agbalyan, G. Hatisyan, H. Karçıkyan da olduğu halde, hususi bir komisyon tarafından sunulan, gelecekte kurulması düşünülen Ermenistan’ın, sınırları ciddi bir şekilde müzakere edilmişti. Bu mesele üzerine sunum yapan kişi O. Kaçaznuni idi. Ancak hangi özerk Ermenistan’dan bahsedilebilirdi, zira Kongreden kısa bir süre sonra 1916 yılının Haziran ayında Rusların ele geçirdiği Doğu Anadolu topraklarında Askeri Genel Valilik kurulacak ve askeri Vali olarak da Peşkov atanacaktı. Ayrıca, ele geçirilen Doğu Anadolu vilayetlerine Ermeni göçmenlerin geri dönmesi yasaklanacaktı⁶³.

Mamikonyan’dan sonra Çalhuşyan da bir konuşma yapmıştır. Çalhuşyan konuşmasında savaşın bütün Ermenileri kuşattığını ve büyük acılar çektiğini ifade etmiş,, Rusya’nın Osmanlı ile savaşa girmek istemediğini bu düşüncüyü kendilerinin de paylaştığını söylemiştir⁶⁴. Ancak sonra savaşın başladığını ve

60 Fyodor Tutçev’in bu dizelerinin aslı “Rusya akılla anlaşılmaz” şeklindedir.

61 Armyanskiy Vestnik, No:17,(Moskva: 22 Mayıs 1916): 11.

62 Armyanskiy Vestnik, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 11.

63 Kirakosyan, , Zapadnaya Armeniya v Godı Pervoy Mirovoy Voynı, s.415-416.

64 Her ne kadar Çalhuşyan savaşa girmek istemediklerini belirtse de, Sovyet Ermeni tarihçisi Kirakosyan Ermeni çevrelerinin savaş karşısındaki tutumlarını şu şekilde tarif eder: “Savaş, Ermeni çevrelerinde geniş bir yankı uyandırmıştı. Ermeni gazetelerinde Rus Ordusu’na övgüler yağdırılıyor Rus Ordusunda bulunan Ermeniler sabırsızlıkla görev yapacakları anı bekliyorlardı. Osmanlı Devleti’nin savaşa girişinin arifesinde Taşnaksütun Kafkas Ermenileri temsilcileri, bir dizi toplantılar yaparak bu toplantılarda bütün Ermeni milleti adına kararlar almış Bu toplantılarda, Ermeni milletinin çıkarları için daha önceden alınmış olan savaşta aktif olarak katılma kararına kimsenin karşı çıkmaması ve Ermeni milletinin millî dayanışma içerisinde olması gerektiği sonucuna varıldı.” (Bu hususta daha geniş bilgi için bk.: Doğan, “Rus Kaynaklarına Göre Doğu Anadolu’daki Ermeni Faaliyetleri (1914-1918),” s.29.)

Dünya'nın dört bir etrafında gönüllü birliklere katılmak için Ermeni gönüllülerin Amerika'dan, Mısır'dan Romanya'dan Bulgaristan'dan gelmeye başladığını ve gönüllü hareketinin başlamasıyla kıyımın da başladığını iddia etmiştir. Avrupa diplomasisinin kendi haykırışlarına izin vermediğini, bunun için Petrograd'da bulduklarını ve kendi haykırışlarını Rus yönetiminin, Rus toplumunun ve Rus basınının duyması için burada olduklarını belirtti. Çalhuşyan, Osmanlı Ermeniliğinin kan ve gözyaşlarıyla dolu bir denize dönüştüğünü ifade ettikten sonra bunun bütün insanlık okyanusunun bir parçası haline geleceğine inandıklarını söylüyor ve şöyle devam etmiştir:

“İnanıyoruz ki tabandan yeni kaynaklar akmaya başlayacak ve etrafi suyla doldurunca bu kaynaklar Rusya'nın ve İtilaf devletlerinin yardımıyla kıyıya üç inci atacaklardır. Birinci incinin adı “adalet” olsun... İkinci incinin adı şeriatın yerini alacak olan “hukuk” olsun... Üçüncü incinin adı ise en önemli ismi “hürriyet” olsun. Kardeşlerimiz yurtdışındaki Ermeniler⁶⁵ bu hürriyeti hak ediyorlar. (çoşkulu alkışlar) ve hürriyeti İtilaf devletlerinin yardımıyla elde edeceklerdir. Biz bu meseleyi kutsal, hukuki ve kendi meselemiz olarak görmekteyiz...”⁶⁶

Görüldüğü gibi Çalhuşyan da konuşmasını Manikonyan gibi Osmanlı Ermenilerinin bağımsızlığı eksenine oturtuyor ve bunun ancak Rusya ve müttefiklerinin yardımıyla gerçekleşebileceğini düşünüyordu. Manikonyan ve Çalhuşyan'ın bu düşüncesi Kongre boyunca diğer konuşmacılar tarafından da sürekli olarak dile getirilecek ve yukarıda da bahsettiğimiz gibi Dünya Savaşı günlerinde hemen hemen bütün Ermeni Siyasi çevrelerinin ortak bir fikri olarak kabul görecektir. Ayrıca geleceğe ilişkin bütün planlar bu düşüncenin yani Rusya ve müttefiklerinin galibiyeti Osmanlı'nın yenilgisi üzerine kurgulanacaktır. Ancak ne tarihsel analizler yapan Manikonyan ne de diğer Ermeni siyasi çevreleri elbette ki bu günlerde Türk Milli mücadelesi neticesinde Anadolu'da yeni bir Türk devletinin kurulacağını tahmin edemezlerdi.

Alkışlarla konuşmasına başlayan Duma mebusu Papacanov da konuşmasının büyük bir bölümünde Ermeni göçmenler ve onlara yapılan yardımlar hakkında konuştu. Papacanov konuşmasında İtilaf devletlerinin yardımlarından da bahsetti. Papacanov'un söylediğine göre Fransızlar, Türklerle savaşmaktan yorulmuş olan 5000 Ermeniye Hatay limanında kendi gemilerine almışlardı; diğer taraftan İngiltere ise sürekli olarak büyük yardım paraları göndermekteydi. “Bizim şuan ki durumumuz oldukça ağır ancak bu durum

65 Osmanlı Ermenilerini kast ediyor.

66 *Armjanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 11-12.

Rus toplumunun sempati duymasıyla, Rusya'daki hükümetin yüksek temsilcilerinin ve Batının uygar milletlerinin yardımıyla biraz hafifliyor.” Papacanov dış politikada izlenecek yolu daha önce de ifade edilmiş olan şu düşüncüyü ifade ediyordu: “*Savaşın sonuna kadar sakince beklenecek. Burada ise Rusya’da kardeşlerimize yeterli düzeyde yardım edebilmek için birleşmeliyiz. Bizlerin organizasyonları arasında yeterli düzeyde ilişki yoktur ve bu ilişkinin oluşturulması bu kongrenin görevleri arasındadır. Ellerimizi dahi oğuşturmadan kardeşlerimize Türk Ermenilerine yardım için ve bütün gücümüzle Rusya’nın zaferi kazanması için çalışmalıyız. Bunun için hem cephe hem de cephe gerisinde çalışmak gerekir*”⁶⁷.

Papacanov’un konuşmasından sonra Kongre Başkanı, Dışişleri Bakanı S. D. Sazanov’a Ermeni sorununa samimi yaklaşımı ve Ermeni reformları projesinde harcadığı emek için bir telgraf gönderilmesini önerdi. Telgrafta Kongre’nin, gelecekte Bakanın Osmanlı tebaası Ermeni halkının çıkarlarının korunmasındaki iyi niyetine inanıldığı belirtiliyor ve Sazanov’dan Kongre adına Fransa, İngiltere ve Amerika temsilcilerine en sıcak selamlarını iletmesi de istenmişti⁶⁸.

Kongrenin bu ilk günü ve sonraki günlerinde de konuşmalara hâkim olacak olan Rusya ve müttefiklerine bu sınırsız övgü, destek ve tarafgirlik fikri aslında Ermeni siyasi çevrelerinde özellikle Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla ortak bir tavır olarak gelişmişti. Birbirinden çok farklı siyasi düşüncelere hâkim olan çevreler bu hususta birleşmişlerdi. Örneğin Liberal düşünceleri savunan *Mşak* gazetesi Ermeni sorununun İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından çözümleneceğinin, bu nedenle bütün Ermeni halkının Rusya ve onun müttefiklerini desteklemesi gerektiği çağrısını yaparken, Taşnaklar da savaşta Rusya’yı destekliyordu. Ayrıca Hınçak ve Ermeni Kadetleri de Rusya, İngiltere ve Fransa’nın Ermeni sorununu çözebileceğini ümit etmekteydiler. Ancak daha sonrasında durum böyle olmayacak ve Rusya ele geçirdiği toprakları Rusya’ya bağlama kararı alacaktır⁶⁹.

Kongre, Çar’a, Kafkas Valisi’ne⁷⁰, Katolikos’a, derin bağlılığını; Dışişleri Bakanı Sazanov’a Fransa, İngiltere ve ABD temsilcilerine samimi selamlar

67 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 12.

68 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 12-13.

69 M. G. Nersisyan, *İstoria Armyanskogo Naroda s Drevneyşih Vremyon do Naşih Dney*, (Yerevan: 1980)263.

70 Kafkas Valisi de Kongreye cevabi bir telgraf göndererek Ermeni Milli Kongresinin kendisine gönderdiği kalpten selamlarını derinden onu etkilediğini ifade ediyor ve “... özellikle bütün kalpleriyle Hristiyan halkların Osmanlı zulmünden kurtarmak ve bağımsızlaştırmak işi gibi kutsal bir göreve kendini adanmış olan ebeveynlerimin hatrasına gösterilen sevgiye değer veriyorum ... inanıyorum ki... Rusya düşmanlarını yendiği anda Ermenileri ve diğer Hristiyan halklarını Türk egemenliğinden kurtaracaktır...” şeklinde düşüncelerini ifade edecektir. (*Armyanskiy Vestnik*, No:18, (Moskva,: 29 Mayıs 1916): 6.)

içeren telgraflar göndermekte geç kalmamış ancak bu telgraflarda Ermenistan'ın özerkliği hakkında tek kelime edilmemişti⁷¹. Bizce daha doğrusu edilememişti. Zira İçişleri Bakanlığı Kongrenin Petrograd'da toplanması ve sadece göçmenlere yardım meselelerinin görüşülmesi durumunda izin vermişti. Ayrıca Kongre polis gözetiminde gerçekleştirilecekti. Bundan da açık bir şekilde anlaşılıyor ki bu Kongreden yaklaşık iki ay evvel Sykes-Picot Antlaşması'na ek olarak Rusya ile müttefikleri arasında imzalanan Mart 1916 tarihli Petrograd protokolü ile Rusya Doğu Anadolu vilayetlerini kendi nüfuzu altında olduğunu müttefiklerine kabul ettirmiş ve Rusya'nın Ermeni politikası da değişmişti⁷².

Bu konuşmalardan sonra Kongre, çalışmaya başlamaya ve şu beş komisyonun oluşturulmasına karar verdi:

1. Organizasyondan sorumlu komisyon
2. Okul, eğitim ve yetimhanelerden sorumlu komisyon
3. Tarım, finans ve ekonomiden sorumlu komisyon
4. Sağlıktan sorumlu komisyon
5. Hukuk meselelerinden sorumlu komisyon⁷³.

İlk açılış tören toplantısının kapanışında katılımcılar komisyonlara kayıtlarını yaptırıldılar. Akşam saat 8'de Ulaşım Yolları Mühendisleri Derneği binasının çeşitli odalarında komisyonların toplantıları çalışmaya başladı. Komisyondaki bütün görüşmeler Ermenice yapıldı⁷⁴.

3.2 Kongrenin İkinci Günü (24 Mayıs 1916):

Kongrenin 2. Günü 24 (11) Mayıs sabahı saat 10'da komisyonların çalışmaları *Obşestvennıh Deyateley Kulübünde*⁷⁵ devam etti. Akşam saat 8'de ise yine burada Kongrenin genel toplantısı yapıldı⁷⁶.

71 Basilya, a.g.e., s.116.

72 Bu hususta bkz.: A. Y. Bahturina, *Okrainı Rossiyskoy İmperii: Gosudarstvennoye Upravlenie i Natsionalnaya Politika v Godı Pervoy Miravoy Voynı (1914-1917 gg.)*, (Moskva: Rosspen, , 200):220-222; Kirakosyan, a.g.e., s.415-417. vd.

73 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 Mayıs 1916): 13.

74 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916,): 13.

75 Bu kulübün Petrograd'da bulunduğu adres Semionovskaya, dom 1'idi.

76 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916,): 13.

Organizasyondan sorumlu Komisyonun Çalışmaları:

Bakü'den gelen delege T. A. Budagyan bu komisyona başkanlık yapmaktaydı. Bu komisyon en kalabalık komisyondur zira bu komisyonun görevi kongre tarafından en önemli olarak kabul edilmişti. Komisyonda savaştan etkilenenlere yardım işiyle uğraşan Ermeni Milli Derneklerinin merkezi bir organının oluşturulması konusu konuşuldu. Bu organa bazı diğer görevler de yüklenerek “Kongreler Şurası⁷⁷” şeklinde olması düşünüldü. “Savaş kurbanlarına yardım eden Ermeni sivil toplum örgütleri temsilcilerinin Şurası hakkında yönetmelik” başlığıyla oluşturulması düşünülen Şura yönetmeliğinin taslağını, Organizasyon Komitesi adına İ. T. Amirov söz alarak sundu. Bu 14 maddelik hazırlanan yönetmelikte kurulması düşünülen Şuranın amacı olarak askeri hareketlerden etkilenmiş olan kişi ve kurumlara yardım için çalışmalar yürütmek ve bu organizasyonların birleştirilmesi olarak belirlenmişti⁷⁸.

Yönetmeliğin 2. maddesinde Şuralara katılacak olan örgütlerin kendi faaliyet alanlarında kendi özel yönetmelikleriyle idare edilecekleri ifade edilmişti. Şuraların toplanması için çağrı her defasında Rus İç işleri Bakanlığının izni ile yapılacaktı. Bu taslağın 7. maddesinde Şuraların görevleri, savaşta zarar görmüş kişilere yardım eden Ermeni sivil toplum örgütlerinin başkanlarının Şuraya çağrılması; çağrı yapılan Şurada görüşülecek sorunların belirlenmesi; yardımların gönderilmesinin düzenlenmesi; savaştan etkilenenlerin dini ve kültürel gereksinimlerinin giderilmesi vb. olarak belirlenmişti. Düzenlenen program daha önceden Rus İçişleri Bakanlığının onayına sunulacaktı⁷⁹.

Taslak Yönetmeliğin diğer maddelerinde oluşturulacak Şuranın organları belirleniyor ve bir yürütme bürosu oluşturuluyordu. 10. maddede merkezi kurumlarla yakın ilişkiler kurmak için yürütme bürosunun Petrograd'da olabileceği ifade edilmişti. 11. madde ise Şuranın daimi toplantı yerinin Petrograd şehri olarak belirlendi. Bu taslağa göre Şuranın toplantıları 1 ay içerisinde en az 1 kez olacaktı. Şuraya katılan kişiler, Yürütme bürosundaki kişiler ve bu büronun Petrograd şubesindeki kişiler hakkındaki bilgiler Rus İçişleri Bakanlığına verilecekti. Yönetmeliğin 14. Maddesinde ise Şuraların faaliyetlerinde devlet düzenine toplum güvenliğine ve ahlakına karşı bir şey tespit edilirse İçişleri bakanlığı Şuraların kapatılmasını emredebilecekti⁸⁰.

Söz konusu yönetmelik taslağı delegeler arasında tartışmalara neden oldu. Bu tartışmalar daha ziyade Şura'nın –ki Papacanov'un önerisine göre ismi

77 Sovet syezdov

78 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916,):. 13.

79 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916,):. 14.

80 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, Moskva, (Moskva: 22 May 1916,): 14.

“Ermeni Merkez Komitesi”⁸¹ olmalıydı– yetkileri ve faaliyet alanlarında olduğu gibi bu Komite’nin (Şuranın) bulunacağı yer de tartışıldı. Zira Moskovalılar Komitenin hükümetin merkez kurumlarının bulunduğu Petrograd’da olması gerektiğini savundular. Bu fikrin aksini savunanlar ise Komitenin Kafkaslarda olması gerektiğini ifade ettiler. Zira Kafkasya felaketin yaşandığı yere yakındı. Ayrıca Kafkas valiliği kançılıryası aracılığı ile yürütülen mali işlemler Petrograd’dansa buradan daha kolay yürütülebilirdi. Görüşmelerden bir sonuç alınamadı. Bu nedenle Organizasyon komisyonu hususi bir *uzlaşma komisyonu* oluşturdu. Bu komisyonda İ. T. Amirov, Van’ın eski valisi Aram, Vratsyan, A.K. Civelegov, dramaturg Şant, M. S. Şatiryan ve Duma mebusu Papacanov görev alacak kişiler olarak belirlendiler⁸².

Tarım Komisyonu’nun Çalışmaları:

Finans, ekonomi ve tarım komisyonları *Tarım Komisyonu* ismi altında birleştirilmişti. İlk gün komisyona Kongre Organizasyon Başkanı İ. T. Amirov başkanlık yaptı ancak daha sonra komisyon başkanlığına A. A. Kalantar geçti. Komisyonun görüşmelerinde Moskova’dan gelen Sogomonyan ve Osmanlı Ermenisi Vanlı Terzibaşyan’ın sunumları dikkat çekti. Bu sunumlarda göçmenlerin içinde bulunduğu kötü durum anlaşılıyor ve acilen bu kişilere yiyecek ve kana ihtiyaç olduğu ifade ediliyordu. Açıklanan raporlara göre göçmenlerin sayısı 200.000 kişiyi aşmıştı. Bu göçmenler, Güney Kafkasya’da, Kars’ta, Gümrü’de ve Erivan’da bulunmaktaydılar⁸³. Komisyondaki görüşmelerde, bölgede bozulmuş olan tarım ekonomisinin yeniden yapılandırılması için kişi başı 150 Ruble gerekli olduğu ifade ediliyor ve bununda toplamda 30 Milyon Ruble anlamına geldiğinin altı çiziliyordu⁸⁴.

Komisyonun görüşmelerinde kurulması planlanan Merkez Komite bünyesinde hususi bir *tarım komisyonu* oluşturulması sonucuna varıldı. Komisyonun görüşmelerinde savaş bölgelerinde köylülüğün tamamen yok olduğu ve köylerin boşaldığı, göçmenlerin Diadin, Van ve kasabaların civar bölgelerinde buldukları ve büyük ihtiyaçları oldukları ifade edildi.⁸⁵

Kongre köylü göçmenlerin bozulmuş olan ekonomilerinin düzeltilmesi için 27 milyon Ruble ayırdı. Ayrıca özel bir tarım ve ekonomi komisyonu oluşturuldu.

81 Sentralny Armyanskiy Komitet

82 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 14; *Armyanskiy Vestnik*, No:18, (Moskva: 29 Mayıs 1916): 11.

83 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 14.

84 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 15

85 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 15.

Ve tarım makineleri, tohum depoları oluşturma vb. birçok alınacak önlemler belirlendi. Ancak bu alınan kararlar pratikte hiçbir anlam içermedi. Zira Başkanlık heyeti bunları gerçekleştirmek için kaynaklara sahip olamayacaktır⁸⁶.

Hukuk Komisyonu'nun Çalışmaları:

Bu komisyonun başkanlığına H.S. Acemov sekreterliğine ise Perteryan seçildi.

H. S. Acemov Rusya'da bulunan göçmenler için hukuki yardım konulu bir sunum yaptı. Acemov yaptığı sunumda göçmenlerin, Osmanlı Ermenilerinin hukuki ilişkilerinin karışması nedeniyle Rusya ve Türkiye'de sorun yaşadıklarını dile getirdi. En büyük sorunlardan birisi pasaport sorunuydu. Çünkü Polis, Ermeni göçmenlere geçici pasaport veren farklı yerlerde bulunan Ermeni müesseselerinin haklarını farklı yorumlamaktaydı. Dile getirilen önemli sorunlardan bir diğeri ise göçmenlerin Amerika'daki akrabalarının yanına gitmek isterken yaşanmaktaydı. Toprak ilişkileri, mallar üzerindeki haklar tamamen karışmıştı. Zira bu konuları düzenleyecek kanunlar muğlâktı⁸⁷.

Komisyon bölgede bir danışma organının kurulması ve Merkez danışma organının ise Petrograd'da kurulması gerektiği görüşünü dile getirdi.

Çalhuşyan *Türk Ermeni Göçmenleri için gayrimenkul fondu hakkında* konulu bir sunum yaptı. Bu sunumda Çalhuşyan Ermenilere ait malların ve mülklerin bir envanterinin çıkarılmasını önermekteydi.

Hukuk Komisyonunda bu iki sunum dışında Osmanlı Ermenisi olan Mirza Hanyan, Bakü'den gelen Gül Handanyan ve bazı diğer delegeler de konuşmalar yaptılar. Bu konuşmalarda da Büyük devletlerin 1915 Deklarasyonu'na vurgu yapılarak bölgede yaşanan olaylarda suçların ve suçluların tespit edilmesi gündeme getirildi⁸⁸.

Kongrenin hukuk komisyonu çalışmalarını merkez organ da hususi bir hukuk komisyonu açılması kararıyla bitirdi. Bu komisyonun görevi kanunlar için çalışmalar yapmak ve Ermeni göçmenlere hukuki durumlarını düzenleyen mevcut yasaları yorumlamak olarak belirlendi. Ayrıca göçmenlerin bulunduğu yerlerde hukuki konularda yardım için danışma hizmeti de götürülecekti⁸⁹.

86 Basilaya, *Zakavkaze v Godi Pervoy Mirovoy Voiny* 117.

87 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 15.

88 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 15.

89 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 16.

Okul Komisyonu'nun Çalışmaları:

Komisyonun başkanı etnograf Y. Lalayan'dı. Komisyonunda Gümrü'den gelen Osmanlı Ermenisi öğretmen T. Raşmacyan bir sunum yaptı. Bu sunumdan anlaşıldı ki bütün göçmenlerin %39'unu çocuklar oluşturmaktaydı. Çocukların sayısı 100.000 kişiydi. Bu çocuklardan 55.000'ni okul çağındaki çocuklardı. Ancak okullarda eğitim alan çocuk sayısı ise sadece 8000 çocuktü. Komisyonun çalışmaları neticesinde çocuk göçmenler için yeterli sayıda ilköğretim ve anasınıfı düzeyinde okulların açılması gerekli görüldü⁹⁰.

Moskova delegesi Tadevasyan da yetimhaneler hakkında bir rapor sundu. Onun raporunda yetimhanelerde ancak 7000 çocuğun yerleşik olduğu fakat savaş koşullarına anne babasını yitirmiş 20.000 yetim için gereksinim olduğu belirtiliyordu⁹¹.

Komisyonunda Ruslar tarafından ele geçirilen bölgelerde kayıp çocukların bulunması için hususi bir *hava birliğinin* oluşturulması önerilmekteydi. Yetimhanelerin ise savaş bölgelerinden uzakta Güney Kafkasya ve özellikle Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde kurulması gerektiği vurgulandı. Savaş tehlikesi geçince bu çocuklar ilk fırsatta Anadolu'ya geri gönderilecek ve buraya yerleştirileceklerdi. Ayrıca yetimhanelerle birlikte küçük aile tipinde evler oluşturulması da uygun bulundu. Göçmen yetimler kesinlikle kişilere verilmeyecek ve sadece Ermeni milli derneklerinin kurumlarında kalacaklardı⁹².

Sağlık Komisyonu'nun Çalışmaları:

Komisyon Başkanı Profesör Vartanov idi. Komisyonunda Dr. Vartanov göçmenlerin içerisinde bulunduğu sıhhi durum ve göçmenlere yapılan sağlık yardımları ile ilgili bir sunum yaptı. Kongre delegeleri göçmenler arasında bulaşıcı hastalıkların olduğunu belirtiyorlar ancak durumun iyiye gittiğine işaret ediyorlardı⁹³. Zira Rusların ele geçirdiği bölgelerde ve 1915 yılı içerisinde Kafkasya'ya doğru hareket eden göçmenler arasında bulaşıcı hastalıklar çok yaygın olup günlük ölüm sayıları bazı yerlerde 600'ü bulmuştu.⁹⁴

90 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 15.

91 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 15.

92 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 16.

93 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 16.

94 Daha geniş bilgi için bk.: Doğan, a.g.t., s.66-70;Doğan, a.g.m. vd.

İkinci Gün Kongre Genel Toplantısı

Planlanan Kongre genel toplantısı 11 Mayıs akşamı *Obşestvennih Deyateley Kulübünde* S. G. Manikonyan başkanlığında toplandı. Toplantıda 142 delegenin yanı sıra birçok misafir de katıldı. Toplantı Ermenice gerçekleştirildi⁹⁵. Bu genel toplantıda sağlık ve tarım komisyonlarının raporları dinlendi. Her iki komisyonun sunumlarından sonra komisyonların önerileri karara bağlandı.

Sağlık yardımı hakkında alınan kararda *Soyuz Gorodov*'un geniş organizasyon ağı ve çalışmaları nedeniyle sağlık hizmetlerinin yerine getirildiği vurgulandıktan sonra Ermeni milli örgütlerinin bu husustaki çalışmalarını *Soyuz Gorodov* ile birleştirmeleri önerisi kabul edildi⁹⁶.

Tarım komisyonunun önerisi üzerine Kongrenin aldığı kararda savaşın ne zaman biteceği ve sonuçlarının ne olacağı kestirilememesi nedeniyle yok olmuş olan Ermeni köy hayatı için bazı yardımların yapılmasına karar verildi. Buna göre kurulması planlanan Ermeni Milli dernekleri Merkez organında hususi bir tarım komisyonu oluşturulması önerildi. Ayrıca bu raporda tarım kurslarının açılması ve bu alanda eğitimler verilmesi öngörülmüştü⁹⁷.

3.3 Kongrenin Üçüncü Günü (25 Mayıs 1916):

Ayın 25(12)'inde Kongrenin üçüncü gününde komisyonlarda ve uzlaştırma komisyonunda çalışmalar devam etti. Akşam saat 8'de ise Kongre Genel toplantısı yapıldı. Bu toplantıda da tarım ve hukuk komisyonlarının sunumları gerçekleştirildi⁹⁸.

Toplantıda göçmenlere yapılacak yardımlardan (37,5 Milyon Ruble) bahsedilirken, Osmanlı tebaası Ermenilere, Rusların elinde bulunan bölgelerdeki kötü uygulamalara ve mallara ilişkin hukuk danışmanlığı hizmeti verilmesi; bölgede kurulan geçici Rus idarelerine yardım etmek için tedbirler alınması kararlaştırılırken. Bölgede yaşayan Ermenilerin tanıklığıyla esir edilmiş olan Ermenilerin özgürleştirilmesi sağlanacak. Bölgede yaşanan olaylarla ilgili suçlular ve idareciler tespit edilmesi gibi konular da karara bağlandı⁹⁹.

95 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 16.

96 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 16.

97 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 16.

98 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 16.

99 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 17.

Rus içişleri Bakanlığının vermiş olduğu üç günlük süre bu şekilde tamamlanmış oldu. Ancak bütün raporların incelenmesi tamamlanamadığından Duma mebusu Papacanov, kongrenin bir gün daha uzatılması için İçişleri Bakanı B. V. Şturmer'e başvurdu ve bu başvuru kabul edildi¹⁰⁰. Böylece Kongre 4. gün de toplandı.

3.4. Kongrenin Dördüncü Günü (26 Mayıs 1916):

Ayın 26(13)'sında Kongrenin 4. gününde çalışmalar devam etti. Komisyonlar sabahın erken saatlerinden itibaren kararları yeniden gözden geçirdiler. Kongrenin Genel toplantısı için Kafkasya'dan yeni delegeler geldi (Zoryan vd.) bunlarda kararlarda oy kullandılar¹⁰¹.

Organizasyon Komisyonunun Çalışmaları:

Komisyon “*savaş kurbanlarına yardım eden Ermeni sivil toplum dernekleri temsilcileri Şurası*” yönetmeliğinin hazırlıklarını tamamladı. Bu yönetmeliğe göre şuranın amacı, askeri hareketlerden etkilenmiş kişi ve Ermeni kurumlarına yardım etmek için derneklerin birleştirilmesi ve tedbirlerin hazırlanması olarak belirlendi. Şurada, Eçmiyadzin'de bulunan *Bratskaya Pomoş* baş komitesi; yerel Ermeni komiteleri; yasal yardım ve eğitim dernekleri; göçmenlerin oluşturduğu organizasyonlar; Petrograd ve Moskova Ermeni Kiliseleri birlikleri organizasyonlarının temsilcileri yer alacaktı¹⁰².

Kongre, yürütme organı olarak *Ermeni Merkez Komitesi* adını alan organı seçecek ve hazırlanan yönetmeliğe göre Şura yılda 4 kez toplanacaktı. Komitede 62 temsilci bulunacaktı. Komitenin oluşturulması için şu dokuz temsilci seçildi. Seçilen temsilciler şunlardı: Tiflis'den S.S. Arutünov, A. Arakelyan, Tiflis Ermeni tarım ve ekonomi derneği başkanı A. Saakiyan, Türkiye'den Terlemizyan, Bakü'den Mikayelyan, Eçmiyadzin'den Arximendrid Garegin, Petrograd'dan Asribekov ve Moskova'dan S. G. Mamikonyan¹⁰³.

100 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 17.

101 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 17.

102 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 17.

103 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 17.

Dördüncü Gün Kongre Genel Toplantısı

Öğlen saat 12’de Mamikonyan’ın başkanlığında 4. Gün Kongre genel toplantısı açıldı. Görüşmeler Ermenice yapılmaktaydı. Bu toplantıda da kurulacak olan Merkez Ermeni Komitesine önlemler alması hususunda görüşler bildiriliyordu. Bu önlemler daha ziyade hukuk bürosunun önerdiği 1915 İtilaf Devletlerinin Deklarasyonuna atıfta bulunularak güya Osmanlı Devletinde katledilen Ermenilerin sorumlularının tespiti; Ayrıca kıyımdan kurtarmak ve yardım için Müslüman ailelerin yanlarına aldıkları Ermenileri bir köle gibi kullandıkları dolayısıyla bunların tespiti ve özgürleştirilmesi gibi iddialar görüşüldü¹⁰⁴. Burada dikkat çekici olan önemli hususlardan biri de Savaş koşullarında Müslümanların Ermenilere yardı mı dahi Müslümanların aleyhine kullanılarak suçlanmalarıydı. Zira bu durum söz konusu delegelerin hangi haleti ruhiye içerisinde olduklarını da göstermesi bakımından önemlidir.

Tarım Komisyonu ise daha önceden kongre gündemine taşıdıkları konuları tekrar görüşüldüğü gibi ayrıca Rusya sınırları içerisinde olan Ermeni göçmenlerin sekteye uğrayan ekonomik hayatlarının yeniden canlanması ve Türkiye’de bulunan Ermenilerin durumlarının tespit edilmesi gibi konular da karara bağlandı¹⁰⁵.

Ayrıca bu toplantıda, Bütün Rusya Soyuz Gorodov’un yöneticisi M. V. Çelnokov ve Kafkasya Soyuz Gorodov’un yöneticisi A.İ. Hatisov’a göçmenlere yardım ettikleri için telgraf gönderilmesine karar verildi¹⁰⁶.

Dördüncü günün akşam yapılan toplantısının ilk bölümünde ise *Merkez Organ* üzerinde duruldu. Dört gün boyunca *Merkez Organ* üzerinde tüzük hazırlıkları yapan Organizasyon Komisyonu şu sonuca ulaştı:

Göçmenlere yardım için kurulmuş olan Ermeni dernekleri ve kurumlarının bütün işlerinin idaresi için, Şura tarafından seçilecek organ olan *Ermeni Merkez Komitesi* görevlendirildi. Merkez komitede 62 büyük Ermeni sivil toplum örgütünün ve yasal yardım ve eğitim organizasyonlarının temsilcileri olacaktı. Bu organ yılda 4 kez toplantıya çağrılacaktı. Merkez Komitesinin yönetmeliğinin onaylanmasına kadar Komisyon Kongreye 8 kişiden oluşacak bir *Yürütme Bürosunun* seçilmesini önerdi. Merkez Komitenin bulunacağı yer olarak da Kafkasya’ya karar verildi¹⁰⁷.

104 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 17.

105 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 17.

106 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 17,19.

107 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 19.

Kongre, Organizasyon Komisyonunun önermelerini kabul etti. Büyük bir çoğunluğun oyuyla Merkez Komitenin bulunacağı şehir olarak Tiflis kabul edildi. Geçici Yürütme Bürosu için ise şu 8 kişi seçildi: Petrograd'dan A. Asribekov, Moskova'dan S. G. Mamikonyan, Tiflis'den S. S. Arutunov, Mşak gazetesi Editörü A. B. Arakelyan ve A. A. Saakyan, Türkiye'deki Ermeni yardım organizasyonlarından Ressam P. Terlemizyan, Eçmiyadzin'den Bratskoye Pomoş yerel başkanı Arhimendrid Garegin¹⁰⁸.

3.5. Kongrenin Kapanış Toplantısı:

Akşam saat 11'de tamamen dolmuş olan salonda misafirlerin eşliğinde Kongrenin kapanış toplantısı açıldı. Kapanış konuşmasının ilkini Başkan yardımcısı Çalhuşyan yaptı.

Çalhuşyan konuşmasında yine metaforlar kullanarak Ermeni halkını fırtına görmüş bir ağaca benzetiyor ve sözlerini Rusya'ya övgülerle bitiriyordu:

“Ermeni halkı fırtına görmüş bir ağaçtır. O soldu, o kırıldı. Biz tecrübeli bir bahçıvan gibi ona yanaşmalı ve onun yaralarını sarmalıyız. O vakit ağaç yaşar; yeşerir ve meyve verir... aksi takdirde sararmış, kurumuş yaprakları toplayan bahçıvana benzeriz... Acımız büyük, bu acı aynı zamanda Dünya'nın acısının bir parçasıdır ve biz bu acının bir parçasını taşıyoruz. İşte neden Kongrenin başında ve şimdi bizi bir duygu heyecanlandırıyor? Bu duygunun sadece tek bir adı var:

-Yaşasın Rusya!” dedikten sonra salonda coşkulu ve sürekli alkışlar.

Çalhuşyan'ın konuşmasının ardından Kongre başkanı Manikonyan konuşmasını gerçekleştirdi: *“Burada çalışmalar tamamlandı. Kağıt üzerinde her şey yapıldı. Birçok sunum dinlendi ve kararlar alındı. Ancak bu bizi tatmin etmemelidir. Petrograd'ı bırakıp artık şimdi işe koyulmalıyız. Hemen oraya giderek halkın acısını duyurmalıyız ve zamanında yardım etmeliyiz¹⁰⁹.”*

Son olarak Akulyan konuştu ve Kongre katılımcıları adına Kongreyi organize edenlere emekleri için teşekkür etti ve saat 12'de Kongrenin kapanışı ilan edildi¹¹⁰. Kongrenin son gününde Nubar Paşa, Tiflis Belediye Başkanı Hatisov, Bütün Rusya Şehirleri Birliği baş temsilcisi Kişkin'den Kongreye kutlama telgrafları alındı¹¹¹.

108 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 19.

109 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 19.

110 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 19.

111 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 19.

3.6 Kongre Gala Yemeği (27 Mayıs 1916):

27(14) Mayıs öğlen, *Obşestvennıh Deyateley Kulübünde* Bütün Rusya Ermenileri Kongresi katılımcılarının ve Petrograd Ermeni cemaatinin temsilcilerinin katılımıyla gala yemeği gerçekleştirildi. Bu yemeğe Petrograd'a gelmiş olan Osmanlı Meclisi Mebusu Osmanlı Ermenilerinin temsilcisi Vahan Papazyan da katıldı.

Duma Mebusu M.S. Acemov konuşmasıyla yemeğin açılışını yaptı. Acemov konuşmasında Ermenilerin Dünya Savaşında birçok kayıp verdiklerini ancak bunun boşuna olmadığını sonuçta Ermenilerin hak ve hürriyetlerine kavuşacaklarını ifade etti. Şuan Almanya'nın geçici bir başarı elde ettiğini ifade eden Acemov, son kazananın İtilaf devletleri ve Rusya'nın olacağını ve bu ülkelerin eliyle de Ermeni halkının özgürlüğünü kazanacağını söyledi¹¹².

Osmanlıdan katılmış bir temsilci olan Kaspar İpekyan, savaşta Ermeni kadınlarının ve Ermeni öğrencilerinin savaştan etkilenenlere gösterdikleri büyük yardımdan bahsetti¹¹³.

Konuşmak için söz alan Saronyan, da bu savaşta Ermenilerin birçok kurban verdiğini ve bu nedenle özgürlüğü hak ettiklerini ifade ettikten sonra diğer halkların da unutulmaması gerektiğini söyledi. Saronyan sözlerine şöyle devam etti: *Özellikle şuan hâkimiyeti altında yaşadığımız Rus halkını ki zor günler geçiriyor. Kader bizim hayatımızı Rusya'nın ve Rus halkınıninkiyle birleştirdi... Bizim özgürlüğümüz ancak Rusya'nın tehlikesiz bir durumda olması halinde gerçekleşebilir...*¹¹⁴

Mamikonyan ise konuşmasında Rus toplumunun Ermeniler hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığını ifade ediyor ve Rus basınının bu açığı kapatması gerektiğini vurguluyordu. İngiltere'de Ermeni halkı ve Kültürünü araştıran bazı sivil toplum kurumlarının kurulduğunu ifade eden Mamikonyan ancak içerisinde yaşadıkları ülke olan Rusya'da Ermeniler hakkında kimsenin bilgi sahibi olmadığından yakınıyordu¹¹⁵.

Yemekte söz alan General Bagramov da uzun bir konuşma yaptı. General Bagramov konuşmasında Almanların hiçbir cephede başarılı olamadıklarını ve zaferin Rusya ile müttefiklerinin olacağını ifade etti. Savaşın gidişatını

112 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.):s.19.

113 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.):19.

114 *Armyanskiy Vestnik*, No:17(Moskva: 22 May 1916.):.,20.

115 *Armyanskiy Vestnik*, No:17(Moskva: 22 May 1916.):.,20.

detaylarıyla anlatan General, sözlerini bitirirken “*Almanlar hiç şüphesiz savaşı kaybettiler*” dedikten sonra salonda bulunanlar Generali coşkulu bir şekilde alkışladılar. Bagramov sözlerini “*Ermenistan’ın yeni hayatının teminatı itilaf devletlerinin kazanmasına bağlıdır. Bunun için, bu zafer için dua edelim ve umut edelim*”¹¹⁶.” diyerek bitirdi.

Söz alan Çalhuşyan ise konuşmasında, Ermeni kökenli General Bagramov’un sözlerine atıfta bulunarak Almanların hiçbir cephede başarılı olamadıklarını ifade ettikten sonra Bagramov’un Rus zaferinin bir Ermeni zaferi olduğunu gösterdiğini ve bu bakış açısını kendilerinin de paylaştığını ifade ettikten sonra “...tekrarlayalım! kılıcını hak ve adalet için çeken güçlü Rusya yaşasın! Yaşasın muhteşem kudretli Fransa! Yaşasın denizlerin sahibi İngiltere! Yaşasın her zaman küçük ve güçsüz halkların çıkarlarını destekleyen İtalya! Yaşasın Belçika, Sırbistan, Karadağ...”¹¹⁷” diyince salonda alkışlar kopuyor ve sözlerine “*Biz Ermeniler bu savaş için elimizden geleni yaptık ve yapıyoruz. Nitekim düşmanlarımızın hunharca davranması nedeniyle zarar gördük ve gerekli ve gereksiz kurbanlar verdik.*” Dedikten sonra sözlerini Polonya ve Litvanya ve diğer yerlerdeki aynı kaderi paylaşan kardeş halklara selam göndererek bitirdi¹¹⁸.

Yemekte ayrıca Erzurumlu Gostum, Edebiyat eleştirmeni Agbolyan vd. leri konuştu. Yemekte Ermeni şairlerinin şiirleri okundu Rus ve Ermeni milli marşları çalındı. Yemek saat 8’e kadar devam etti¹¹⁹.

3.7 Kongre’nin Tamamlanmasından Sonraki Tepkiler

Kongre tamamlanmış ve Eylül ayında ikinci kez toplanmak üzere karar da alınmıştı ancak Kongrenin toplanış şekli ve Kongre programına ilişkin tartışmalar devam etti. Kongrenin sona ermesinden sonra Tiflis’de yayımlanan haftalık gazete *Ambaver*’de çıkan bir yazıda *Kim suçlu?* Başlıklı bir yazıda, bazı büyük Kafkas Ermeni organizasyonlarının davet edilmediğinden şikâyet edilirken *Armyanskiy Vestnik* dergisi artık bu tartışmaların anlamsız olduğunu Ermenilerin zamana karşı yarıştıkları ifade edilerek bu yazı eleştiriliyordu. Dergiye göre en önemli sorun yine bir birinden bağımsız organizasyonların bir çatı altında birleştirilmesi olduğu vurgulanıyordu. Bu nedenle tek merkezde paraların toplanmadığı ki bunun henüz gerçekleşmediği ve bu yardımların eşit dağıtılmadığı ifade ediliyordu¹²⁰.

116 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 20.

117 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 20.

118 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 20.

119 *Armyanskiy Vestnik*, No:17, (Moskva: 22 May 1916.): 20.

120 *Armyanskiy Vestnik*, No:18, (Moskva: 29 Mayıs 1916): 1-2.

Armyane i Voyne dergisinde S. Gaziyev imzalı bir yazıda da bu Kongrenin Bütün Ermeni organizasyonlarını bir araya getirmekten uzak olduğu belirtiliyor ve bu Kongrenin ancak bazı Ermeni Organizasyonlarının Kongresi olduğu savunuluyordu. Gaziyev'e göre bu Ermeni Kongresinin yaptığı en iyi iş ikinci Kongrenin Eylül ayında Kafkasya'da toplanması kararıydı¹²¹.

Türk Ermeni cemaati temsilcisi, Türk-Ermeni Derneği *İttihad* delegesi ünlü gazeteci Kaspar İpekyan da kendisi ile yapılan bir röportajda Kongre hakkında ve oluşturulan merkez organ hakkında fikirlerini ifade ederken Türk Ermeni cemaatinden entelektüellerin merkez organda bulunması gerektiğini belirtmekteydi¹²².

Kongre siyasi açıdan da katılımcıları memnun etmedi. Hınçaklılar, Ermenistanın Özerkliği konusunu tartışmaya açmak için gayret gösterdiler ancak kongre'de gelecekte kurulması düşünülen özerk bir Ermenistan ile ilgili her hangi bir proje gündeme getirilmedi. Kongre Ermeni toplumu temsil eden partilerin siyasi gücünün ne kadar zayıf olduğunu da göstermişti. Zira siyasi konular cansız kalmış ve daha ziyade Ermeni göçmenlere yardım hususunda yoğunlaşmıştı. Bu nedenle alınan kararlar Rus idaresinde en ufak bir şüphe uyandırmamıştı. Taşnaklar bir zafer kazanmışlardı ve Taşnaklar yeni Komitede de yönetici durumuna geçtiler¹²³.

Armyanskiy Vestnik dergisi de Kongrede özerk Ermenistan hususunda somut bir öneri ileri sürülmediğini kabul ediyor, ancak dergiye göre her ne kadar I. Ermeni Kongresi pratikte arzu edilen sonuçlar doğurmasa da ilerleyen süreçte bu hatalar düzeltilebilirdi. Ayrıca dergiye göre Kongre, Ermeni sorunu propagandası açısından -ki bu Kongrenin göreviydi- büyük bir iş çıkarmıştı¹²⁴.

Ancak, Ermeni Milli Kongresinin toplanmasının üzerinden bir ay geçmiş olmasına rağmen kongre sanki unutulmuştu¹²⁵. Zaman geçtikçe Kongrenin aldığı kararların hayata geçirilemediği de ortaya çıkmaya başladı. *Armyane i Voyne* dergisinde *İkinci Ermeni Kongresi Gereklidir* başlıklı bir yazıda Ermeni göçmenler meselesindeki yetersizlikten bahsediliyor ve bu amaçla Petrograd'da Kongrenin toplandığını ancak bu Kongrenin bağlanan ümitleri boşa çıkardığını yazıyor, aylarca sabırsızca oluşturulan Kongre tarafından seçilmiş olan Komite tarafından planın hayata geçirilmediği ve Petrograd

121 *Armyane i Voyna*, No: 4, Odessa: Haziran 1916, s.48-50.

122 *Armyane i Voyna*, No: 5, Odessa, Temmuz 1916, s.68.

123 Basılaya, *Zakavkaze v Godi Pervoy Mirovoy Voynu* , -118.

124 *Armyanskiy Vestnik*, No:18, (Moskva: 29 Mayıs 1916): 11.

125 *Armyanskiy Vestnik*, No:21, (Moskva: 12 Haziran 1916). 18.

Ermeni Kongresinin sonuçsuz kaldığını ifade ediyordu. Bu nedenle ikinci bir kongrenin Eçmiyadzin’de toplanması gerektiği ifade ediliyordu¹²⁶. Zira Kongrede toplanan yardımlar da göçmenlerin içinde bulunduğu kötü koşulları iyileştirmeye yetmeyecektir. Nitekim göçmenlere yardım işinde ortak bir organizasyon için bir çalışma yapılamıyor ve bu yardımlarda da karışıklık hâkim olmaya devam ediyordu¹²⁷.

Kongrenin toplanmasından kısa bir süre önce Rusya’nın müttefikleri ile Petrograd sözleşmesiyle Doğu Anadolu’daki vilayetler hususunda anlaşmaya varmasından sonra ortaya çıkan uluslararası dengeler özerk Ermenistan düşüncesinde de büyük farklılıklar yarattı.

Bu kongreden sadece 3 ay sonra Rus Dışişleri Bakanı Sazanov, Kafkas valisi Nikolayeviç’e yazdığı yazıda Rus kamuoyunda Ermenilerin politik öneminin sifıra indirilmesi yönünde bir düşünce ve çabanın olduğunu ifade ederken buna cevaben Kafkas valisi 16 Temmuz tarihli cevabında “*Rusya İmparatorluğunda Ermeni sorunu hiçbir zaman olmadı. Bu mesele sadece Türkiye Ermenistan’ında vardı ve buranın ele geçirilmesiyle de bu sorun ortadan kalkmıştır*” demektedir¹²⁸.

Kavkazskoye Slova gazetesinde *Türkiye Ermenistan’ının kaderi* isimli çıkan iki makalede “Türkiye Ermenistan’ının özerkliği” artık ölüydü deniyordu. Ermeniler kendi milli politik ideallerinden vazgeçmeliydiler zira uluslar arası şartların değişmesi nedeniyle özerk Ermenistan meselesi artık Rus Devletinin bir iç meselesi haline gelmişti. Bu nedenle yazarın görüşüne göre müttefiklerin Ermenilerin yararına yapacakları müdahaleler Ermenilerin durumunu daha da kötüleştirebilirdi. *Armyane i Voyna* dergisi bu makaleleri kendi sayfalarına taşıyor ancak bu fikirleri kabul edilemez bularak eleştiriyordu¹²⁹.

Ancak bütün bu tartışmalar ve Kongre sonrası gelişmeler Rusya’da kısa bir süre sonra vuku bulacak olan siyasi gelişmelerle apayrı bir yola girecektir. Zira Rusya’da 1917 yılı içerisinde oldukça radikal siyasi değişimler yaşanacak (şubat ve Ekim ihtilâlleri) ve Bolşevikler iktidara gelecektir. Böylece Çarlık Rusya yıkılmış olacak ve Güney Kafkasya ile Doğu Anadolu’da kısa bir süre önce yapılan tahminlerin oldukça dışında farklı siyasi gelişmeler yaşanacaktır.

126 *Armyane i Voyna*, No: 9, Odessa, Kasım 1916, s.126.

127 Kirakosyan, a.g.e., s.423-424.

128 Kirakosyan, a.g.e., s.418.

129 *Armyane i Voyna*, No: 7, Odessa, Eylül 1916, s.103-104.

4. SONUÇ

Petrograd Rusya Ermenileri Milli Kongresi, I. Dünya Savaşı günlerinde başta Moskova ve Petrograd Ermeni komiteleri olmak üzere faaliyet gösteren Ermeni siyasi çevreleri ve sivil toplum örgütlerinin girişimiyle Rusya'ya göç etmiş olan Osmanlı tebaası Ermeni göçmenlere yardım etmek amacıyla Ermeni örgütlerinin birleşmesi için toplanmış bir kongre oldu.

Rusya İçişleri Bakanlığı, Kongre'nin Petrograd'a yapılması koşulu ile toplanmasına müsaade etti. Kongre her ne kadar Ermeni siyasi çevreleri ve kamuoyunda büyük bir beklenti ve heyecan yaratsa da Rus makamlarınca verilen izin çerçevesinde Kongre sadece göçmenlerin sorunlarının görüşülmesiyle sınırlı kaldığı gibi hem Kongre programının sunulması hem de sunumların yapılması polis gözetimi altında gerçekleştirildi.

Taşnaklar Kongreyi kendi komitelerinin diğer Ermeni siyasi oluşumları üzerinde hâkim kılmak için bir fırsat olarak görmekle birlikte muhalif diğer Ermeni gruplar bu durumdan hoşnut değillerdi. Ancak Kongre'de Taşnaklar yine ön plana çıkmışlardı.

Kongre'ye Osmanlı Ermeni cemaatinden de katılanlar olduğu gibi Osmanlı Ermenilerinin de çalışmalarda görev almaları gerekliliği sürekli ifade edildi.

Kongrenin genel toplantılarında yapılan konuşmalara baktığımızda, günümüze kadar süregelen Ermeni iddialarının dillendirildiğini görüyoruz. Ayrıca Osmanlı Ermenilerinin hürriyeti meselesi bu konuşmaların ana eksenini oluştururken, Osmanlı Ermenilerinin bağımsızlığının ise sadece Rusya ve müttefiklerinin eliyle olabileceği düşüncesi sürekli olarak vurgulandı.

Kongre sırasında yapılan konuşmalar, farklı politik fikirlere sahip Ermeni siyasi ve sivil toplum dernekleri temsilcilerinin Dünya Savaşı sırasında, Rusya ve müttefiklerinin yanında yer aldıklarını ve bu devletlere hem cephe gerisinde hem de cephede tam destek olma hususunda birleştiklerini açık bir şekilde gösterdi.

Neredeyse bütün Ermeni çevrelerinin Dünya Savaşı günlerindeki bakış açısını yansıtan 1916 yılının Mayıs ayında yapılan bu konuşmalarda, Rusya ve Müttefiklerinin kesin galibiyeti öngörüsü gelecekle ilgili bütün planların temelini oluşturmakta idi. Ancak hiç kimse, tarihin çok farklı bir mecrada şekilleneceğini öngörememişti.

Kongre siyasi açıdan da katılımcıları memnun etmedi. Hınçaklılar, Ermenistan'ın Özerkliği konusunu tartışmaya açmak için gayret gösterdiler ancak Kongre'de gelecekte kurulması düşünülen özerk bir Ermenistan ile ilgili her hangi bir proje gündeme getirilemedi.

Kongre köylü göçmenlerin bozulmuş olan ekonomilerinin düzeltilmesi için 27 milyon Ruble ayırdı. Ayrıca özel bir tarım ve ekonomi komisyonu oluşturuldu. Ancak bu alınan kararlar pratikte hiçbir anlam içermedi. Zira Başkanlık heyeti bunları gerçekleştirmek için kaynaklara sahip olamadı.

Kongre, her ne kadar daha sonra beklentileri karşılamamış ve aldığı kararları hayata geçirilememişse de dönemin Ermeni siyasi ve toplumsal çevrelerinin anlaşılması açısından büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Dergiler

Armyanskiy Vestnik, No:10. Moskva: 3 Nisan 1916.

Armyanskiy Vestnik, No:12-13. Moskva: 24 Nisan 1916.

Armyanskiy Vestnik, No:18. Moskva: 29 Mayıs 1916.

Armyanskiy Vestnik, No:17. Moskva: 22 Mayıs 1916.

Armyanskiy Vestnik, No:21. Moskva: 12 Haziran 1916.

Armyane i Voyna, No: 1. Odessa: Mart 1916.

Armyane i Voyna, No: 2-3. Odessa: Nisan-Mayıs 1916.

Armyane i Voyna, No: 4. Odessa: Haziran 1916.

Armyane i Voyna, No: 5. Odessa: Temmuz 1916.

Armyane i Voyna, No: 9. Odessa: Kasım 1916.

Armyane i Voyna, No: 7. Odessa: Eylül 1916.

Kitap ve Makaleler

Agayan, S.P. “Armyanskiye Politiceskiye Partii i Pervaya Mirovaya Voyna.”
Pervaya Mirovaya Voyna 1914 – 1918. Moskva: Akademiya Nauk SSSR
İnstitut İstorii, Nauka, 1968.

Bahturina, A.Y. *Okraini Rossiyskoy İmperii: Gosudarstvennoye Upravlenie i
Natsionalnaya Politika v Godı Pervoy Miravoy Voynı (1914-1917 gg.)* Moskva:
Rosspen, 2004.

Basilaya, Ş. İ. *Zakavkaze v Godı Pervoy Mirovoy Voynı*. Suhumi: Alaşar, 1968.

Civelegov, A. *Buduşeye Turetskoy Armenii*. Moskva: Zvezda, 1915.

Doğan, Ş. “Ünlü Rus Yazar Lev Nikolayeviç Tolstoy’un Kızı Aleksandra
Lvovna Tolstaya’nın Hatratında Ermenilerin 1915 Van İsyanı.” *Gazi Akademik
Bakış Dergisi* 7, S. 13. (Kış 2013): 127–140.

Kirakosyan, C. *Zapadnaya Armeniya v Godı Pervoy Mirovoy Voynı*. Yerevan: Yerevanskogo Universiteta (1971).

Nersisyan, M. G. *İstoria Armyanskogo Naroda s Drevneysih Vremyon do Naşih Dney*. Yerevan: (1980).

Viladilasavlef, Y. V. *Rusyadaki Siyasi Fırkalar ve Onların programları*, Çev.: Mithat Rıfatovç Kırım:Akmescid Kırım Ocağı Matbaası,, 1917.

Tezler

Doğın, Ş., *Rus Kaynaklarına Göre Doğu Anadolu'daki Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)*, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2007 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).